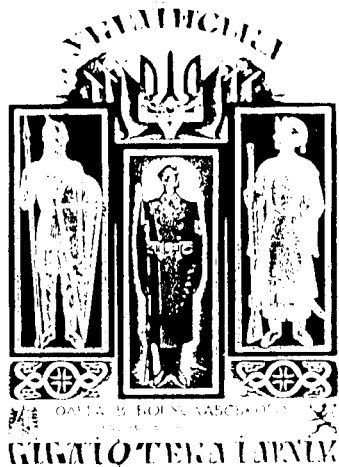

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

ВІЗАНТІЯ Й УКРАЇНА

**ДО ПРАДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ Й КУЛЬТУРИ**

1954
Вінніпег

М. Станіславський

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

ВІЗАНТІЯ Й УКРАЇНА

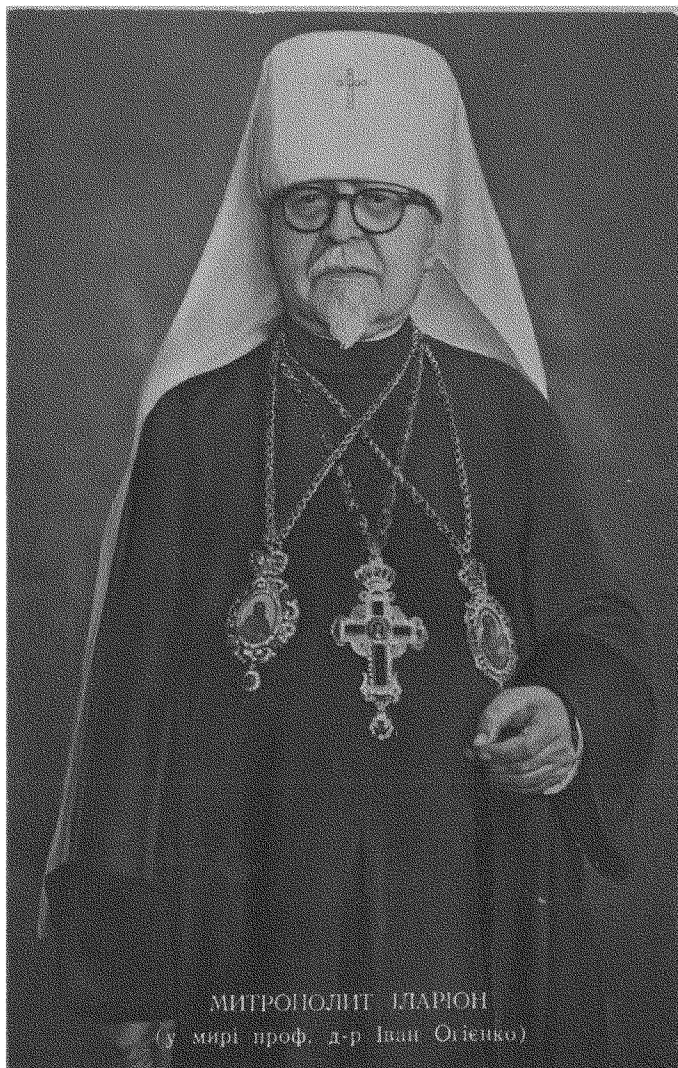
ДО ПРАДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ Й КУЛЬТУРИ

diasporiana.org.ua

Українське Наукове Православне
Богословське Товариство

1954

Вінніпег

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН
(у мирі проф. д-р Іван Огієнко)

I. ВСЕСВІТНЯ ТРАГЕДІЯ

500-ліття упадку Візантії.*

П'ятсот літ тому, 25-29 травня 1453 року трапилася велика всесвітня трагедія, яка потрясла всім світом, — упала Візантія. Упала мати Православія, упала колыска Християнства. Упала найкультурніша в світі держава, а давніше — наймогутніша. І з того часу запанували на Сході мусульмани турки, а все це страшною трагедією відбилосся по всьому слов'янському світі, а в тому й Україна була дошкульно вдарена, а особливо її Церква. Була це трагедія всесвітня.

Ми не можемо глибоко знати своєї Віри, не знаючи й історії її життя. Ми мусимо знати не тільки свою споконвічну Православну Віру, але мусимо знати й правдиву історію її. І тому я хоч коротко розповім тут про Візантію, а особливо про те, що дала вона Православній Церкві. Розповім коротко, аби не тільки зазначити головніші віхи цієї широкої теми,

* Ця праця друкувалася в ч. ч. 10-11 "Нашої Культури" за 1953 рік, та в ч. ч. 1-3 "Віри й Культури" 1953 р. Тут виходить ця праця трохи доповнена.

про яку існує величезна наукова література, рідко коли об'єктивна.**

1.

Візантія.

Візантія — це була давня мегарська грецька колонія, заснована ще 658-го року до Р. Х. на європейській стороні Босфору. Вона згодом набула собі багатства й великої сили, бо лежала при вузькій Босфорській протоці з Мармурового (а воно — з Середземного) моря до моря Руського — Чорного. Візантія брала податок за всіх кораблів, що проходили біля неї. Була правдивим центром між Європою та Азією, а взагалі Сходом.

Вороги завжди чигали на місто-колонію Візантію, щоб заволодіти нею, і вона нераз попадала в чужі руки. А в кінці Рим, заволодівши Сходом, заволодів і колонією-містом Візантією.

Імператори римські не завжди добре вживалися з гордим Римом. А Костянтин Великий просто зненавидив гордий Рим, а до того в більшості поганський Рим, і року 330-го переніс свою столицю в місто Візан-

** Надзвичайно багато попрацював для вивчення Візантії учений світової слави Федір Успенський.

тію, яке незабаром було назване на його честь Костянтинополем. Це була світова подія, бо Римська Імперія розпалася вкінці на дві, і на Сході повсталася Східня Римська Імперія, зо столицею Костянтинополь чи Царгород.

2.

Візантія й Слов'яни.

Слов'яни рано появилися на Балканським півострові, і рано стали неспокійними сусідами Візантії. Доля — і щаслива й жорстока — міцно пов'язала Слов'ян з Візантією. Багато раз вони ходили війною на Візантію, багато раз і та била Слов'ян, Пишна й культурна Візантія завжди сильно тягла до себе Слов'ян, і вони перейняли від неї надзвичайно багато її культурних надбань.

Рано повстали близькі слов'янські держави Болгарія й Сербія, трохи пізніше Русь, які цілком підпали під могутній культурний візантійський вплив.

Особливо Болгарія рано стала культурною державою, і мала великий вплив на Русь-Україну, передаючи їй візантійську культуру. У цьому була історична заслуга Болгарії.

Русь-Україна рано спіткалася з могутньою Візантією, і її стосунки з нею ніколи не переривалися. Часом бували вони в стані війни, але звичайно

жили в мирі з собою. Наша Українська Православна Церква сім віків (988 — 1686) була в юрисдикції Царгородського Патріярха, і тільки примусом чужої влади вийшла із неї. Кано́нічно ця юрисдикція рятувала нашу Церкву від наскоків католиків та уніятів, чому вона так дорожила нею, що навіть славний Митрополит Петро Могила не хотів вийти з-під Патріярха Царгородського, хоч Польща його сильно намовляла й змушувала до того, щоб самій остаточно взяти Православну Церкву в свої руки.

3.

Що таке візантинізм.

Підданці Східньої Римської Імперії чи Візантії не звали себе ані еллінами, ані римлянами, — звали себе ромеями, а державу свою звали Bizantion або Romania. Перенісши свій центр на Схід в Костянтинополь, Імперія цілком перетворилася. Старий романізм стрівся на Сході з іншими могутніми культурами, — еллінською (грецькою), юдейською та персько-арабською, і розплився в них. І наслідком цього поєднання створилася могутня, на весь світ найвища нова культура — візантійська.

Східня Імперія підбила під себе всі східні народи, які й об'єдналися в Візантії, а всі їхні культури створи-

ли т. зв. візантинізм. Грецька мова стала мовою спільною державною й літературною для всіх народів Сходу, а мова латинська позосталася тільки на Заході, що на той час мав “варварський” характер. У літературі й дипломатії і на Заході часто вживали мови таки грецької.

Візантія створила свою нову культуру, — літературу, мистецтво, філософію й ін., — яка стала найсильнішою в усьому світі, і всіх тягла до себе.

Склад Візантії з різних народів сильно відбився на її політичній історії: різні нації весь час боролися за імператорський престол, і захоплювали його в свої руки. На престолі бували навіть слов'яни.

Через цей різнонаціональний склад Візантії її політично можна порівняти до З'єдинених Штатів Америки або до Швейцарії. Звати Візантію Грецією не буде відповідним до її істоти, хоч головною нацією в ній і були греки. Звичайно, це порівняння умовне.

4.

Вплив візантійської культури.

Така висока культура, як візантійська, рано стала впливати на всі народи, що були в тім чи іншій зв'язку з Візантією. Це найперше були Слов'яни: болгари, серби, Русь і ін.,

а також: молдави, валахи, а крім них: вірмени, грузини й інші. Усі ці народи прийняли з Візантії Православну Віру, а також візантійську культуру. Цебто, для всього православного світу Візантія стала культурним центром їхнього життя.

І не забуваймо взагалі про величезне значення Сходу в справі духової культури та в справі Віри, а Візантія була на чолі Сходу. Видатний філософ, глибокий знавець духової культури Сходу Н. Бердяєв пише: "Схід — це країна відкриття. Там Бог говорив з людиною до лица. Усі релігії повстали на Сході: релігія гебрійська, буддизм, брамінізм, парсизм. Захід (Рим) не створив ані одної релігії, і не чув прямо голосу Божого."*

Візантія несла свою Віру в Абіссинію, в Індію, в Малу й Середню Азію, в Китай, і до всіх Слов'янських народів. По багатьох місцях Європи так само закріплювалося Християнство з Візантії. Давня Церква в Англії була Православною, і тільки з XI-го віку тут остаточно запанувало Католицистство. І скрізь, куди йшла Православна Віра, слідом за нею йшла й візантійська культура.

Наука добре довела вже, що на

* Див. його "Схід і Захід" в журналі "Путь" 1930 р. кн. 23 ст. 102.

своїх початках і Польща, і Чехія з Словачею так само охрестилися від Візантії в Православ'є, але єдність Віри Православної для Слов'ян розбили споконвічні вороги їхні, німці, і перехрестили Польщу та Чехію в Католицистство.

Звичайно, великий вплив візантійської культури сунув також і на Захід, але тут він стрінувся з сильними перешкодами, найперше від варварів-германців.

Візантійський вплив на всі православні народи виявився головно в цьому:

Наука візантійська на свій час була найвищою, і ширилася по всьому світі, а найперше по світі православному. Історія, науки природничі, математика, філософія й т. ін., — усе це почалося в Візантії, а звідси розходилося по всьому світі.

Уся стара література, — це головно література візантійська, особливо в Слов'ян. Візантійська література ширилася по всьому світі, — її скрізь перекладали, її скрізь наслідували.

Заслуга Візантійської Православної Церкви на Сході в царині письменства надзвичайно велика, бо ті народи, що не мали його, стали творити своє письменство власне під впливом Візантії. Так повстало письменство в народів грузинського, вірмен-

ського, коптського, різних малоазійських народів, і у всіх народів слов'янських.

Візантійське мистецтво досягло великого й найбільшого розвою на всьому світі, і мало й має величезний вплив на мистецтво всіх народів. Архитектура, іконографія, малярство взагалі, різьбарство, мініатюра, — усе це сильно розвинулося в Візантії, а вона вже передала його всьому світові.

Право високо розвинулось у Візантії, і так само скрізь поширилось. У нас в Україні вплив візантійського права відомий з найдавнішого часу; пор., напр., Церковні Устави вел. кн. Володимира, Ярослава й ін.

Візантійське адміністрування державою так само багато впливало на держави всієї Європи.

Глибина візантинізму в житті всіх слов'янських народів, а особливо болгар, сербів, українців, білорусів, росіян, надзвичайно велика. Увесь наш український дух, як народу, усю нашу духову культуру прищепила нам Візантія. Уся ця культура — православна. Заберіть від українців православний візантинізм, і вони стануть нагими, як мати породила!

Але звичайно, усе, що ми взяли від Візантії, усе це ми перетворили на своє, українське. Так завжди буває з культурними запозиченнями.

5.

Церковний вплив Візантії.

Церковний і релігійний вплив Візантії на всі православні народи, особливо на ближчі слов'янські, був величезний. Вона 15 віків була центром православного світу, і дала йому науку Віри, Богослуження, обряди, церковну філософію, Свята, Ікони, календаря і т. ін., і т. ін.

Старий Заповіт перекладений був на грецьку мову ще в половині III-го віку до Христа, а Новий — оригінал його в мові грецькій. Християнство взагалі довго ширилося мовою грецькою, як мовою світу.

Головні Отці Церкви походили з Візантії, і вони створили грецькою мовою всю богословську науку, всю християнську догматику.

Усі Вселенські Собори збиралися тільки в Візантії, і ані разу в Римі чи де на Заході.

Уся наша величезна й глибока церковна поезія, окраса православних Богослужб, уся вона прийшла до нас з Візантії. Усі Канони, Тропарі, Кондаки, Ірмоси й т. ін., — усе це в нашій Церкві візантійське, і все позостається в нас непорушним аж дотепер! У цьому прославилися такі православні поети, як Роман Солодко-співець, Андрей Критський, Іван Дамаскин і багато інших.

З Візантії ми маємо свої хресні ймення, православну термінологію, усі Богослужби, усі чини Таїнств, календар і т. ін., і т. ін. Сама форма нашого друкованого письма — візантійська, грецька.

Відмовлятися нам, скажемо, українцям від візантійського чи грецького, — це творити над собою самогубство, це проголошувати себе безбатченками, понижувати себе. Відкидати в своїй назві “греко”, — це цуратися своїх рідних батька-матері, це зраджувати всій своїй історії, зраджувати своїй нації!

За т. зв. “візантинізм” міцно боролася вся свідомо Галичина з Митрополитом А. Шептицьким на чолі, вбачаючи в ньому істоту Української Церкви, як Православної, так і Греко-Католицької. Боролася проти антивізантиністів, з Єп. Станиславівським Хомишиним та Перемиським Коциловським на чолі. Боротьба йшла за душу українства—українську чи римську, і в Канаді й Америці перемогли такі антивізантиністи, вбиваючи правди в душу українську. Це є найбільша перешкода для поширення греко-католицтва, і тому Рим цього року наказав греко-католикам... вертатися до візантинізму, цебто будувати Іконостаси, вживати трираменного Хреста й т. ін.

Українська Церква сім віків була в

юрисдикції Патріархів Царгородських, і за цей час сприйняла від Візантії все головніше, що маємо в нашій Церкві. Звичайно, візантійське перетворювалося в нас на своє рідне українське, але все воно — візантійського походження. Візантинізм став у нас своїм рідним, і тому “українець” і “православний” по всій широкій Україні злилися в одне розуміння.

Візантія, як казав я вище, складалася з багатьох народів, народів різних, яких об'єднувала тільки Православна Віра. І власне це стало причиною, що ідея автокефальних (самостійних) Церков повстала в Візантії. Усі Православні Церкви, що свою Віру понесли від неї, з бігом віків перетворилися в Церкви самостійні. А це тому, що Візантія, як осередок Христової Віри, творила Церкви національні. Навпаки, Церква Римська була віковічно інтернаціональна, була проти національних Церков, і навіть тепер Рим ні за що не дозволяє Церкві уніятській (Греко-Католицькій) стати Церквою національною, українською, з живою богослужбовою мовою. Церква Католицька усі віки була проти автокефальних Церков.

Це Візантія вирвала весь Схід від нападу папства захопити під свою владу і Церкву Православну. На весь

світ найславніший учений, великий Царгородський Патріярх Фотій ціле життя своє віддав на боротьбу за волю Православної Церкви, і вдихнув животворящого духа церковної волі всім православним народам. І через це Церква Православна прирахувала великого Фотія до сонму Святих! Помер Патріярх Фотій 891 року.

Величність Патріярха Фотія тепер боронять навіть католики, напр. аббат Дворник у своїй великій праці про Фотія.

І треба сильно підкреслити, що це власне Грецька Віра, Православ'є несла національне самовизнання всім народам, до яких вона приходила. У цьому величезна заслуга Грецького Православ'я, чим не може похвалитися Церква Римська.

Це тільки в Візантії могла повстати ідеологія братів-греків Кирила й Мефодія, — нести Слов'янам Православну Віру їхньою рідною мовою. Рим накинувся грозьбою на Святих братів, бо ісповідував “триязичну ересь” (що Богослужби можна правити тільки одною з трьох мов: грецькою, жидівською чи латинською). І доля хотіла, щоб Св. брати опинилися в Римі (бо дорога в Костянтинополь була закрита), де вони мусіли оправдуватись. І вмираючи, Кирило просив Господа вибавити нас від триязичників, цебто від римлян-

католиків... А Св. Мефодій за цю свою ідею довгий час сидів у в'язниці, вкнений туди папістами.

6.

Конання Візантії.

Візантія з давнього часу була оточена поганськими азійськими народами, звиклими до нападів, які ласим оком дивилися на багатства Візантії. А трохи згодом, мусульманський світ рішуче пішов на християнську Візантію, і став напирати на неї зо всіх сторін. Турки сельджуки та турки османи вже поставили собі за ціль знищити Християнство на Сході, а тому стали помалу забирати від Візантії край за краєм. Вони рано перекинулися й на Балкани, і помалу брали в кліщі Візантію.

Європа бачила, як магометани нищать християнські землі, і постановила визволяти їх з-під мусульман. Були задумані т. зв. “хрестоносні” походи, які справді пішли на Схід, і справді нераз били мусульман. Але “хрестоносці” були католиками, і тому постановили, за приказом Папи, нищити Православ'є, і скрізь на Сході заводити Католицтво. І рікою полилася невинна православна кров на Сході, бо “хрестоносці”, як виявилось, були звичайні бандити та грабіжники. Хто не хотів прийняти Католицтва, тих грабували й убивали...

І весь православний Схід застогнав: “Легча магометанська чалма, як папська тіяра”...

Року 1204-го “хрестоносці” вже без сорому напали просто на Костянтинопіль і оголосили на Сході Латинську Державу. Папство триюфувало: непокірні православні візантійці-греки нарешті покораються Папі! Не захотіли волею, то покораються мечем...

Візантія таки вигнала папських “хрестоносців” 1261 р., але турки стали ще більше тиснути її з усіх сторін. Рана, нанесена “хрестоносцями” Візантії, була смертельна...

І XIV—XV віки життя Візантії,— це віки конання її. Культура вже не зростала, бо всі сили віддавалися на фізичну оборону проти турків, що підходили все ближче до Костянтинополя.

І Візантія кинулася за рятунком на Захід, до католицького світу, але там справа оперлася на Папу: без його благословення ніхто не хотів давати помічі. А Папа як затався: Нехай православна Візантія піде під Папу, бодай прийме унію, то дамо поміч... І візантійські імператори, в обороні рідної землі, силою гнали своє Духовенство в унію (Ліонська унія 1274 р., Флорентійська 1439), але таку насильну Унію народ відкидав і кричав: “Легча турецька чалма, аніж папська тіяра!”...

А турки вже стукалися в брами Костянтинополя!

7.

Остаточний упадок Візантії.

І страшна трагедія нарешті прийшла.

Року 1452-го султан турецький Магомет II остаточно взявся за Костянтинопіль, а весною 1453-го року з усіх сторін обліг його. Магомет II мав 300.000 війська та 420 кораблів, а останній візантійський Імператор Костянтин XII Палеолог мав... 4923 вояків.

На чолі візантійців, як простий воєк, бився сам Імператор Костянтин. Візантійці билися за батьківщину, як ті леви, але нічого вже не помогли...

І 25 травня 1453-го року турки ввійшли в Царгород, і місто було віддане на триденний грабунок...

Увірвавшись до міста, турки вирізали решту війська, 3000 вояків. Вирізали також, кого спіймали, знатніших осіб, а саме населення обернули в рабів і розпродали в провінцію. Попалили всі багатші палати, пам'ятки мистецтва понижили й побили. Не займали турки тільки церков, — їх зберегли, щоб обернути на мечеті...

Імператор Костянтин бився, як простий воєк, і був забитий... Турки відтяли йому голову й виставили її

на площі. Але Магомет II наказав поховати Костянтина XII як Імператора.

А 29-го травня 1453-го року, коли скінчився триденний грабунок Костянтинополя, в нього врочисто в'їхав Магомет II, і подався просто до Храму Св. Софії, — головного центру Вселенської Православної Церкви. З величної катедри скинули Хреста й поставили півмісяця... Над колискою Православія запанував невірний турчин!

Усе місто обернене на турецьке, магометанське, і назване Істамбул...

А Захід мовчав, бо був католицький...

8.

Хто вбив Візантію.

З наказу Папи католицькі держави тільки пасивно приглядалися, щоб діється з християнською Візантією. Але держава була православна, — хай гине, як не хоче піддатися Папі...

У Страсну Середу, 13-го квітня 1204 р., католики-“хрестоносці” зайняли Костянтинополь, нечувано сплюндрували його, обезсилили й оголосили замість Візантії свою “Латинську Імперію”. Року 1261-го греки таки вигнали цих напасників-католиків з Візантії, але по цьому Візантія вже не могла прийти до сили, два віки конала в агонії, і року 1453-го впала остаточно...

Православна Церква в Азії, що скрізь займала перше місце, під магометанами стала гонимою й нехтуваною меншиною. Магометанство цілком спинило розріст Християнства в Азії.

Чудо християнської архітектури, Храм Св. Софії в Костянтинополі попав у руки невірних магометан, і досі позостається в них. Позостається, бо за православну Святиню ніхто не заступиться...

Уся незалежна наука винує Папство в падінні Візантії. Папство тисячу літ боролось з незалежною Візантією, і таки досягло свого: Візантія впала! Упала, але не піддалася Папі.

І цього ніколи не забуде православний світ, і цим Папство тільки поглибило прірву до поєднання Церков...

Як сьогодні католицький Захід спокійно придивляється до загибелі православного Сходу, так само він спокійно придивлявся 500 літ тому, як гинула православна Візантія, колиска Християнства й невичерпне джерело культури...

“Нема нічого нового під сонцем”...

9.

Страшні наслідки упадку Візантії.

Наслідки упадку Візантії були страшні.

Цією подією православне слов'янство було остаточно віддане на поталу туркам. Загинули, як держави, Болгарія й Сербія, а також Молдавія й Валахія. Татари остаточно засіли в нашому Криму, під охороною Турції. Море Руське стало морем Турецьким. І вся остання історія України, — це боротьба з татарами, що невпинно нищили Україну. Наша страшна доба “Руїни” — це твір турецьких рук.

А Українській Православній Церкві упадок Візантії завдав найсильнішого удара. Коли не стало Візантії, то ролю охоронця Православ'я перебрав у свої руки цар московський, і легко добився, що 1589 року Московська Церква стала Патріархатом...

Рим бачив, що не покорить під себе православної Візантії, тому радий був її добити. Більше того, Рим допоміг, щоб у Московії повстала нова ідеологія, — що це Москва наслідує Візантію, стає III Римом. Бо Рим вирішив, що йому Московію, — а через неї і всю Русь: Україну й Білорусію, — буде легше підбити під себе... Завдання, яке так настирливо ставило Папство всі віки, і ставить його і за наших днів.

І Московська Церква була сильно підкріплена, а Церква Українська мусіла їй піддатися...

Упадок Візантії відбився і на всьо-

му світі. Турки помалу захопили весь Схід, і цим закрили дороги на цей же Схід усій Європі, що тоді шукала зносин особливо з Індією. Шукуючи цих нових доріг, в недовгому часі знаменитий Христофор Колумб замість Індії попав в Америку, а цей стало почином заселення “Нового Світу”.

500 літ минуло від часу цієї страшної, всесвітньої трагедії, коли згинула мати Української Церкви, колиска Православ'я.

А “Хто матір забуває, того Бог карає”. У день 500-ліття цієї великої трагедії згадаймо славу Візантію, що дала нам Віру й культуру, “не злим, тихим словом”.

25.V.1953.

Розповівши коротко про Візантію й її долю, розповім тепер докладніше про візантійську культуру.

II.

ВІЗАНТІЙСЬКА КУЛЬТУРА Й УКРАЇНА

ДО ПРАДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВО-
СЛАВНОЇ ВІРИ Й КУЛЬТУРИ.

I.

**Українці повинні знати візантійську
культуру.**

Візантійська культура, — яка це широка тема, і яке це важливе питання для всіх українців, бо це ж справа про праджерело нашої Віри, всієї нашої культури, про праснову нашого духового життя. Візантія чи Греція, як ми вище вже писали, була матір'ю нашої української Православної Віри й культури, і вже тим самим вона має для нас величезне першорядне значення, і ми мусимо глибше й пильніше поглянути на візантійську культуру, й хоч коротко дослідити її, як праджерело культури нашої. Вивчаючи візантійську культуру, ми тим самим вивчаємо й свою українську культуру, пізнаємо праджерела її, на яких ми самі виховані. Можна більше сказати: без вивчення візантійської культури нам не зрозуміти культури української як

давньої, так і теперішньої. Так, світ не стоїт, але безперервно розвивається, але ми не зрозуміємо цього розвою й поступу, коли не будемо добре знати минулого, — з чого саме світ наш став розвиватися.

На вартість візантійської культури є два протилежні погляди, — католицький і православний. Католики з Римом на чолі тисячу літ провадили з Візантією, як джерелом і матір'ю Православ'я, запеклу холодну війну, і багато допомогли, щоб вона таки впала. У католицьких писаннях подибуємо просто відкриту ненависть до т. зв. візантинізму, бо це ж Візантія спасла Православ'я від піддання Папі. Католицька наука взагалі неправдиво твердить, ніби візантійська культура, особливо богословська, зовсім занепала, коли Церква Східня й Західня розійшлися. За католицькою наукою йдуть і ті несамостійні дослідники, навіть часом і українські, які глибше цієї першорядної справи не знають, і легко зневажають свою рідну матір, яка охрестила й виховала нас, як це роблять і наші греко-католики.

Католики звичайно виставляють голвно від'ємні сторони Візантії, яких та знала не мало, заховуючи в тіні все добре. Але в якого народу їх нема? Усе від'ємне в Візантії Рим виставляє на показ, і навмисне роздму-

хує його. Це католики пустили сам термін “візантинізм”, як назву на інтриги й відступства, проти чого католикам пускається теж їх змістовне “езуїтство”. Зрештою, історія Пап дає ще більше матеріялу, аніж Візантія, про всякі інтриги та зради, про “римський візантинізм”. Візантія мала свої прогріхи, але вона з них завжди виходила поправлена, виходила часом на найвищі вершини духа.

Зрозуміти візантійську культуру може тільки православний, тільки “східняк”, бо це джерело його духа. Не православний не зрозуміє її, не пізнає душі її, бо вона чужа йому. Схід і Захід духом своїм різні народи, тому розійшлися й Церкви їх.

Учений дослідник візантійської культури справедливо пише: “Цілком безнадійно й невірно вивчати історію Візантії тільки зовнішньо. Зрозуміти й відчутти її душу, голос її крові, й биття її серця зможе тільки візантієць по духу, тільки одновірна, однославна й однодушна з нею людина.

Сказане ні трохи не зменшує наукової вартости великого числа західних капітальних “об’єктивних” дослідів про історію й культуру Візантії... Але мало кому з західних дослідників дано було полюбити саму істоту Візантії. Полюбити її душу, її церковність, її православну культуру змо-

же тільки до кінця православний і цілком церковний син візантійської традиції. Більшості західних дослідників з західнім підходом і західнім укладом мислення це не вдавалося.

Європейська цивілізація ніколи не зможе дати правильної точки зору на Візантію. Святе й велике в очах православного вченого для них позостається тільки зовнішнім, обрядовим, формальним і чужим. Воно буде здаватися їм некультурним тільки тому, що воно не європейське; буде здаватися не ортодоксальним, бо не вкладається в рямці латинського катихизису. У кращому разі західній учений побачить у візантійській культурі тільки яскраву й цікаву екзотику.

Західньому вченому ніколи не зрозуміти і не відчутти душі й образу православної візантійської культури. Він усе позостанеться або томістом і папістом, або раціоналістом-протестантом, і в усякому разі скептиком не без значного сарказму.

Щоб надійсно зрозуміти, полюбити й відчутти всією своєю істотою серце Візантії, треба охреститися в водах її, бути опаленим її сонцем, огорненим хмарами її кадильного диму, належати неподільно їй. Підходити до православної Візантії не можна так, як підходять до вивчення цінкової породи жуків або фольклору.

Треба відчутти, що все це своє рідне, кровне, — тільки візантієць по духу, тільки православний зможе правдиво говорити про православну візантійську культуру та про те, що сховане в ній”².

Це щиро правдиві слова, які глибоко зрозуміє кожен українець, бо це слова про нашу рідну матір, про джерело нашої Віри, нашого Святого Православ'я.

Питання про візантійську культуру для Української Церкви й науки надзвичайно важливе питання. На цій бо культурі зросли наша Церква й наш народ. Це джерельна наша культура, на якій виросла вся осібна українська традиція, що лягла в основу української нації. Це те, на чому ми стоїмо й сьогодні, і зневажати свою матір, як люди культурні, ми не сміємо.

“Візантія була вузловим пунктом, де перехрещувались інтереси Київської й Московської Русі, держав Західньої Європи, Ближнього Сходу та Середземного моря”³. Тому Візантія така важлива для українського історика, й тому, скажемо, М. Грушев-

2. Проф. Архимандрит Киприан: Антропология Святого Григорія Палами, Париж, 1950 р. ст. 9.

3. “Византийский Временник” 1947 р.

ський завжди має її на оці в своїх працях.

Про значення Візантії для Православ'я взагалі, а в тому й для православного народу, учений дослідник подає: “Значення це найперше в тім, що Візантія ніяк не може вважатися тільки минулим, закінченим і пережитим розділом церковної історії. Вона не тільки продовжує жити в Православній Церкві, але й досі окреслює саме Православ'я, складаючи його “історичну форму”. Як сучасне Католицтво набрало своєї форми в Середні Віки та в добу Контр-Реформації, так, може бути, ще в більшій мірі Православ'я — свій теперішній вигляд, свій історичний “Канон” набуло власне в Візантії.

Якої б сторони нашої Церкви ми не торкнулись, проста довідка покаже, що свою теперішню форму вона веде з візантійської доби. У Візантії завершується розвій Православного Богослуження, цебто того Уставу, який надає йому закінченість, робить його системою, що майже не допускає розвитку чи зміни. Православна Ікона пишеється за візантійським стилем. Наше канонічне Передання і в змісті, і в виясненні закріплено візантійськими каноністами. У Візантії остаточно склався той збір Отців, що й дотепер складає основу православного Богослов'я. І, накі-

нець, у Візантії розцвів той стиль і дух благочестя, що в нашій мові гарно висловлюється словом “церковність”.

Візантійську добу треба признати вирішальною в історії Православ'я, — це доба оформлення церковного життя. Сучасна Православна Церква, з історичного погляду, — це Церква Візантійська, що на 500 літ пережила Візантію”⁴

II.

Велич Візантії.

“Імперія РOMEїв”, — як це гордо брeніло! І справді, Візантія і своєю політичною силою, і своєю культурою була першою й найславнішою державою в світі. Свою державу візантійці гордо звали “вселенною”, цебто всесвітом, а це була територія, населена ромеями. Ідея вселенськості імперії міцно пов'язалася власне з Візантією. А мовою цієї імперії була мова грецька, мова вселенська, найвеличніша мова світу, мова богів, яку весь світ вивчає ще й тепер.

“Історія Візантії вражає нас величчю свого минулого. Вона знала й завжди пам'ятала небувалий блиск і

4. Прот. А. Шмеман: Исторический путь Православия, Нью Йорк, 1954 р., ст. 243-244.

торжество свого побуту. Це була мiрова імперія, і для цього вона мала всі дані: і зовнішню могутність та територіальну велику державність, і величезну внутрішню духовну силу, — Християнство з його церковною культурою, а це були: канонічні пам'ятки вселенського значення, література Св. Отців і Учителів Церкви, вікове літургічне багатство, і, накінець, унаслідована від давнього світу найвеличніша зo всіх мов, ніколи не перевищена, — безсмертна грецька мова”¹.

Костянтинопіль чи Царгород, столиця Візантії, це справді був другий Рим, друге видання його, але краще. І вся держава, увесь народ це визнавали, і всі візантійці завжди чулися, як другий, кращий і культурніший Рим. Св. Григорій Богослов (у своїому 42-м Слові) назвав Костянтинопіль “оком вселенної”, “взаємним вузлом Сходу й Заходу”, а славний Патріярх Фотій в 51-ій Омелії пише: “Костянтинопіль — це цар царствуючих міст”. Навіть сучасний історик Візантії каже про її столицю: “Constantinopl c'este le Paris du Moyen-Age.”²

1. Проф. Архим. Киприан: Антропология, ст. 13.

2. C h. Diehl: Byzance. Paris, 1920, p.343.

“Костянтинопіль — це голова всіх міст, центр чотирьох частин світу” (Дука, XV в.). Грецький історик XIV в. Ник. Грегора звав свою столицю очагом цілої вселенної й загальною пританеєю (управою).

А ось як учений дослідник змальовує столицю Візантії: “Костянтинопіль — неповторне місто: йому нема рівного в світі. По розкоші багатств, які були в ньому, він не уступає знаменитим східнім столицям давнини. Кольоровістю природи, лазурністю неба й вод Босфору та Мармурового моря, пишною зеленню, пестрими кольорами тканин, каміння й шляхетних металів він поєднує в собі всі краї з їхнім багатством і мистецтвом.

Люди різних відтінків тіла, казково яскравого вбрання, дорогоцінні за морські товари, плоди невідомих земель, вироби екзотичних царств, витонченість смаків, розкішні речі, які задовольняють найтонкіші примхи, — усе це звозилося до Костянтинополя, і знаходило своїх покупців та знавців.

Витонченість, що в деяких ділянках культури досягала свого апогея, і навіть деякого виродження й декаденції, свідчила про вишуканість смаку, вихованого в необмеженій заможності і виключній вибагливості. Тільки довга низка поколінь, що перейшли віки аристократичного від-

бору, могла створити ці зразки високої культури”³.

Костянтинопіль був центром, куди з'їздилися купці всього світу, а головно: араби, болгарі, венеціанці, руси й багато інших.

Пишнота в Візантії панувала скрізь: в мистецтві, архітектурі, в палатах, у вбранні і т. ін. Візантійська пишнота церковних Відправ відома всьому світові, і це вона так сильно вплинула була ще на посланців нашого Володимира Великого, що вони не знали, де знаходяться: на Небі, чи на землі. І це з Візантії всі Православні Церкви одержали свої пишні Відправи, особливо Архиерейські, ніде неznані по інших Церквах світу.

Цю візантійську пишноту часом неправильно звуть формалізмом. “Візантійський формалізм, — каже вчений дослідник, — що породив великий розвій церемоній, зовнішніх ознак та титулів, не є щось позбавлене всякого значення, як звичайно думають. Усі ці церемонії, відзнаки й титули мали своє значення й своє місце в політичному устрою держави”⁴.

3. Проф. Архим. Киприан: Антропология, ст. 15.

4. Проф. Н. А. Скабаланович: Візантійское государство и Церковь в XI в. Спб. 1884 р. ст. 133. — Пор. ще Ю. Кулаковскій: Історія Візантії, Київ, т. I ч. ч. 1-2-3,

Інший науковий дослідник так змальовує цю величну державу: “Візантія, — висловлюючись образно, — уявляється нам як найцінніша золототканна парча, як прекрасної роботи мініатюра, що прикрашує заголовний лист якоїсь давньої церковної книги, як невимовної краси мозаїка в абсиді давнього храму, як мудра мелодія давньо-церковного “подобна” чи “догматика”⁵.

III.

Духова велич візантійців.

Духова міць візантійців широко всім відома, і вона завжди була висока й осяйна. Було в них безліч видатних подвижників, що все рвалися вгору, — до Неба, до досконалости. І це саме Візантія довгі віки була центром духового життя і зразком його для всього світу.

Монашество з глибокої давнини почалося й розвинулося на Сході, в Візантії, а не на Заході. Тут був великий потяг до чернечого життя, до втікання від життя. Сум незадоволеної душі людської за Небесним Царством багатьох гнав тут на пустині

1913 р. Акад. Ф. И. Успенский: История Византийской Империи, Москва, 1948 р., т. III.

5. Проф. Архим. Киприан: Атропология, ст. 15.

та до самотніх монастирів, бо в житті вони належного спокою не знаходили. Візантійці реально противилися злу, гучне життя їх не задовольняло, і вони шукали тихого спокою в лустинях, у самотньому житті та в аскетичних подвигах. Монастирі тоді сильно множилися, і незадоволені життям утікали цілими родинами на тихий Афон та Олимп, у Студитську Лавру й ін. місця. Імператори, сановники, Архиереї, багачі, — всі будували нові монастирі, і в них звичайно й кінчали своє життя.

Такі культурні центри монашества, як Синай чи Афон, могли повстати тільки в візантійському православному світі, ніколи в католицькому. Аскеза й високі подвиги — ознака монахів тільки візантійців. Усі наші пости повстали перше в Візантії.

Дослідники завжди підкреслюють цю збільшену духовість візантійців. “Чесноти східнього православного більше скеровані до Неба, до духового, на шкоду земному. Аскетичний настрій пронизує життя й побут східніх народів. Цінність кладеться не на земне життя. Це все тісно пов’язане з абстрактним характером Сходу, з його стремлінням до самоуглиблення й інтересом до метафізичного”¹.

1. Архим. Киприан, ст. 20.

Інший учений дослідник твердить: “Нехтування земним ради релігії, — це істотна відміна Церкви Грецької від Латинської”². І це глибока різниця Сходу від Заходу.

Про візантійське виховання навіть пізнішого часу дослідник пише: “Сильно пробуджується духове життя. Виховання, яке тоді давали синам і дочкам добрих родин, треба назвати найкращим. Підготовка до громадської діяльності була солідна й многостороння”³.

IV.

Глибока релігійність візантійців.

Візантійці перші стали творити дійсну християнську культуру, і перші стали планово ширити її по всьому світі. Уся візантійська культура була в основі своїй церковна, уся вона походила з церковного джерела, і вся вона мала свій церковний православний стиль. Так повстали в Візантії й поширилися по світі: різьбарство, малярство, мозаїка, музика, спів, література, поезія, а особливо філо-

2. Pichler: *Geschichte der kirchlichen Trennung*, I. 320 Див. ще Іларіон: *Поділ Єдиної Христової Церкви*, 1953 р. ст. 209-219.

3. Г. Ф. Герцберг: *Історія Візантії*, М. 1897 р. ст. 184.

софія та богословіє. Усе це натхнене було православним східним духом, усе це основане було на багатовіковій традиції Святих східних Отців та церковних Канонів.

Візантія — це був величезний храм, що охоплював усе життя своїх підданих, це була справді теократична, оцерковлена держава. “Візантія була в історії Християнства найповнішим здійсненням ідеї євангельської науки в житті”. Увесь побут, усе життя були оцерковлені й освячені; усі потреби людини, усі її речі благословлялися й освячувалися, — на цьому й склався наш церковний Требник, якого ми прийняли з Візантії, — він справді сильно пристосований до живого життя.

Головна риса характеру візантійців — глибока їх прив’язаність до Церкви, безмежна вірність і відданість їх Православію. Візантієць завжди був з Церквою, завжди в Церкві або при Церкві, завжди духом своїм возносився до Неба. Життя візантійця тісно перепліталось з Православною Вірою, і ніколи не розривалося з нею, і не впадало в суперечність.

І ніколи серед візантійців не було байдужості до своєї Церкви, до своєї релігії, до своєї загробної долі; така байдужість — це пізніший витвір Західної Європи, це витвір нових

часів, що їсть нас, як рак. Байдужість до Церкви й Православної Віри візантійці вважали за зраду й відступство. Вони жили Церквою, дихали нею, й поза Церквою не було для них життя. Найстрашнішим і найбільшим гріхом для візантійця була зрада Православію, зрада православним Св. Отцям. Ось тому політичні спроби деяких візантійських імператорів та присилуваних Патріархів увійти в унію з Папою (напр. т. зв. Флорентійська Унія 1439 р.) ніколи жодним успіхом не користалися, і народ їх ніколи і ні за що не приймав, як зроблених насильно, з побудок політичних.

“Кожен візантієць намагався бути рабом Божим, і почував у цьому рабстві Богові свою правдиву свободу, якої не в силах дати жодні визвольні рухи та конституції”.

Глибокий дослідник Візантії, Г. Ф. Герцберг, пише про Візантійську духову культуру: “Істотною рисою візантинізму є те, що умове життя столиці й новіших провінціальних центрів було захоплене церковними питаннями та інтересами, явище, невідоме на Заході. Ці вищі інтереси багато віків мали своє скупчення в церковних заданнях. Релігія, богословіє, церква були тією ділянкою, де знаходили для себе найкраще задоволення не тільки вимоги душі, але

й наукові стремління, де — по знищенні політичного, судового, навіть академічного ораторського мистецтва, — цвіло проповідницьке красномовство, де знаходило собі найвільніше поле вище честолюбство, яке не шукало високих місць в цивільній та в військовій службі. У церковній сфері знаходилась і велика громадська опінія. Складалась атмосфера, в якій церковна боротьба й церковні сперечання цілком оволодівали умами багатьох мільйонів освічених і неосвічених людей, чоловіків і жінок, і дуже скоро обертались на важливі державні питання. Дуже часто догматичні дискусії на великих і малих зборах цікавили сучасників значно більше, як жорстока боротьба війська з варварами на Дунаї, на Балканах, чи з могутніми магометанськими відділами”¹.

Другий науковий дослідник духового життя Візантії так описує про зацікавлення візантійців релігійними справами: “Греки вистраждали свою Віру й оборонили догматичну Правду. Привичка боротися за неї глибоко увійшла в душу візантійця. Звичка й інтерес до богословствування —

1. Г. Ф. Герцберг: *Історія Візантії* (переклад П. В. Безобразова). М. 1897 р. ст. 64.

це головні риси мешканців великої світової столиці, Костянтинополя. Цей інтерес захоплював усі класи населення, зацікавлював їх, просякав на базари, іпподроми, площі, бані, і часами ставав хворобливим і небезпечним явищем, як про те свідчить Св. Григорій Богослов.

Але ця ж сама пристрасть до богословствування виробила в візантійцях і виключну вірність у питаннях Віри. Богословські Правди стали рідним, кровним і найбільшим дорогоцінним спадком візантійця. Кожне відхилення від Канону Церкви й Догматів Віри грек сприймав як зраду й відступство. Він чуйно й пильно слідкував за чистотою православної науки. Байдужости й легковажного відношення до релігійних питань бути не могло, бо вихованість у дусі церковности глибоко ввійшла в характер ромеїв. Через це всі спроби імператорів останнього часу XIII — XV в. в. знайти якібудь компроміси з католиками, і ввійти в яку унію з Папою відкидалися народом рішуче й гостро... Народ, “охоронець Благочестя”, плерома (повнота) Церкви з обуренням відкидав всякі унійні комбінації, і оставався вірним Православію. На папські анатели й на нагороди кардинальськими капелюхами відступників від Православія Візантія відповіла причисленням до сонму

Святих Патріярха Фотія та Митрополита Марка Ефеського” 2.

Костянтинопіль довгі віки був центром боротьби за догматичну православно Правду. І візантійці вистраждали своє Православіє, і винесли на своїх плечах боротьбу за Віру. Жодна інша Церква не була така вірна православним Канонам, як Церква Візантійська. Ніде в світі не стояли так рішуче за церковним православним Переданням, як у Візантії.

Візантійська богословська наука була глибоко вірна творам Св. Отців, і в цьому була сила Візантії. Вона завжди міцно стояла на науці Св. Отців Православія, і ця наука стала тут ніби другим Св. Письмом. А св. отцівська грецька література дуже багата й дуже глибока.

“Хоч у деяких ділянках культури, — через сприятливіші історичні умовини, — Захід пішов скоріше вперед, то в багатстві святоотцівського досвіду, звички догматичних дискусій, органічного зв'язку з Отцями Церкви (своїми ж грецькими східними Отцями), а також і близькістю по духу до класичної філософії, Візантія мала незаперечну вищість” 3.

2. Проф. Архим. Киприан: Антропология, ст. 19-20. М. Іларіон: Поділ Єдиної Христової Церкви, ст. 296.

3. Проф. Арх. Киприан: Антропология, ст. 13.

V.

Велика міцність візантійців у Вірі.

Візантія — це був ніби величезний і величний храм, якої все життя проходило в молитвах та священнодіях. Храм Св. Софії, Премудрости Божої в Костянтинополі, це був один з головних центрів усього життя візантійців, як релігійного, так і політичного. А це все витворило в візантійцях велику міць у Православній Вірі. І ця православна міць охоплювала всю державу, — згори додолу.

“Ремесник, землероб, воїн, монах, урядник, сенатор, цар, — усі дихали й не могли не дихати, але не хотіли дихати нічим іншим, як тільки повітрям церковности. Вони бувало зраджували заповідям Божественного Закону, через слабість і схильність до гріху робили переступи, але ніколи не зраджували Православію, не кланялися “Богу чужому”, і завжди пам’ятали про свою духову батьківщину, про Церкву”¹.

“Нема сумніву, — пише проф. А. П. Лебедів, — у візантійців було немало недочетів в релігійному відношенні, але треба визнати: того часу не було народу, прив’язаного так

1. Проф. Архим. Киприан: Антропология, ст. 17.

тісно до своєї релігії, до своєї Церкви, як власне візантійці. Ця їх ревність до своєї Православної Віри й Церкви і керувала ними, коли вони ухилялися від латинян і виявляли до них ворожі почуття”².

Візантійський історик XIV віку Никифор Григора свідчить: “Грецький народ такий твердий і кріпкий у своїй Православній Вірі, що скоріше залізо зміниться в своїх якостях, ніж він допустить незначне відступлення від батьківських Догматів”³.

Славний візантиніст, бельгієць А. Грегуар пише: “Треба висловити подив перед глибиною християнського чуття, яке одушевляло візантійський народ аж до самого кінця Візантії”^{*}.

Через усе вище подане, Духовенство в візантійській державі мало великий вплив. “Обопільний вплив держави й Церкви в Візантії був повний. Вплив держави виявлявся на всіх, починаючи з Патріярха, продовжуючи Митрополитами, Єпископами, клириками, і кінчаючи монахами. Але в свою чергу і особи різних ступенів церковної Ієрархії, як біле так і наше Духовенство, мали і свій вплив

2. Исторические очерки состояния Византийско-восточной Церкви XI-XV в.в., Москва, 1902 г., ст. 394-395.

3. История, X. 8.

* Byzantium. Oxford, 1948. 116.

в державі, а також займали місця перших міністрів, різні світські посади в центральнім і обласнім управлінні, керували партіями, бували державними послами й посередниками між ворожими сторонами”⁴.

Наприклад, імператор Анастасій року 713-го призначив Диякона Св. Софії Іоана головнокомандуючим армії й флота. А до цього Диякон Іоан був міністром фінансів⁵.

Прот. Д-р А. Шмеман подає: “Такі Патріярхи, державні діячі, як Фотій, Николай Містик, Костянтин Лихуд, Іоан Каліка не обмежувалися тільки церковною діяльністю, але повноправно беруть участь у рішенні важливих державних справ, династичних і навіть військових питань”^{**}.

Що до втручання влади в церковні справи, то дослідник Візантійської Церкви твердить: “Господарі Візантії могли безкарно робити експерименти над майном, особою й життям своїх підданців. Народ усе зносив і терпів, але горе було цим господа-

4. Проф. Н. А. Скабаланович: Візантійское государство и Церковь в XI вѣкѣ. Спб. 1884 р. ст. 361.

5. Ф. А. Терновскій: Греко-восточная Церковь въ періодъ Вселенскихъ Соборовъ, Київ, 1883 р. ст. 436.

^{**} Исторический путь Православия, 1954 р., ст. 265.

рям, якщо вони відважувалися свято-татственними руками торкатися завітної Святині, — до православних Догматів. Тоді великий біль і дрож пробігали по всьому народньому тілу, і це супроводилось великими потрясеннями всіх ділянок державного життя”⁶.

VI.

Світська й церковна влада в Візантії.

Ніде в світі імператорський двірський побут не був такий оцерковлений, як у Візантії. Візантія власне й цікава тим, що вона намагалася оцерковити все державне життя, ідеалом її була — теократія. “Царський сан, посада епарха й ін. розумілися більше як служення Церкві, а не як земські достоїнства”.

Вплив державної влади на Церкву був завжди, але він вияснювався самою церковною ідеологією¹. Візантія мала від свого початку до свого падіння (1453 р.) 86 імператорів і 158 Патріярхів, і серед них багато було осіб і високої культури, і високо заслужених перед Церквою та

6. И. Соколов: О византинизмѣ в церковно-историческом отношеніи. “Христіанское Чтеніе” 1903 р. т. 216 ст. 738.

1. Див. мою працю: “Поділ Єдиної Христової Церкви” 1953 р. ст. 39-42.

державою. Не мало було випадків, коли світська й церковна влада порушували панівну тут гармонію² й творили конфлікти, які боляче переживала вся держава. А народ на ці конфлікти завжди дивився, як на церковні порушення.

Багато було Патріархів, які мужньо й відкрито боролися з імператорською владою за волю Церкви, за виконання Канонів, за незалежність від світської влади, які пеклувалися про переслідуваних, і сміло й відкрито заступалися за поваленого й уже безсилового ворога, коли йому загрожувало осліплення, вигнання чи кара на горло. Такими Патріярхами, напр., були: Феодосій I (1178—1188), Іоан Каматир (1198—1206), Арсеній Авторіян (1255—1260, 1261—1287), Афанасій I (1289—1213, 1303—1311), і багато-багато інших, не згадуючи вже про таких, як Іоан Золотоустий, Фотій і ін.

Такі Патріярхи були й за нових часів. Так, року 1821-го повсталала проти Турції вся Греція, і турки жорстоко мстилися на православних. Був страшний Великдень 1821 р. Патріярх Григорій V відслужив Великодню Літургію й зо всіма похристосувався,

2. Г. Острогорський: Отношения Церкви и Государства в Византии. Прага, 1931 р. "Seminarium Kondakovianum", IV.

роздаючи кожному по крашанці. По цьому турки Патріярха схопили й запропонували виректися православної Віри. Григорій V спокійно відповів:

— Непотрібно ви турбуєтесь, — православний Патріярх умирає православним!...

І того ж дня турки повісили Патріярха на воротах його Палати...

Не дивлячись на всі переступи, "імператору, узурпаторові престола, який осліпив свого суперника, таки загрожувало відлучення від Церкви. На довгі роки відлучали імператора і за незаконний шлюб. Ця церковна кара виконувалася, — імператор на колінях входив до Храму, і перед усією Церквою чекав Розрїшальної Молитви"³.

Царські палати були часом центрами закулісових інтриг, але, як пише царівна Анна Комніна († 1148 р.), бувало й так, що "царські палати були більше схожі на монастир", в якому панував зразковий порядок, де встановлений був час і для священних піснопінь, і для трапези, і для прийому сановників.

Через усе це нові візантинознавці, напр., Г. Острогорський, А. Грегуар і інші, сильно виступають проти

3. Проф. Архим. Киприан: Антропология, ст. 18.

вигаданої католиками теорії цезарепапізму в Візантії. А. Грегуар науко во показує, що Візантійська Церква була вільнішою за Римську*.

VII.

Візантія — джерело всесвітньої культури.

Константинопіль був насправді другим, але вже культурним і християнським Римом, і був справді праджерелом всесвітньої культури. Любили казати, що самі стіни Константинополя пахли культурою. І Візантія завжди звала себе по праву наслідницею давньої еллінської культури, і завжди цим сильно пишалася⁴. Напр. Анна Комніна († 1148 р.) в своїй Історії відкрито скаржиться, що тепер настав інший час, і їй доводиться вимовляти немилозвучні імена вождів якихсь там печенігів, скифів, хрестоносців і ін. варварів, бо ці імена чужі еллінському її слухові, і порушують гармонію класичної грецької мови.

* Byzantium. Oxford, 1948. 86.

4. Грецький учений історик Папарригопуло з патріотичним захопленням описав заслуги візантійської культури в своїй праці: *Historie de la civilisation hellénique*, Paris, 1878.

Візантія — це Римська імперія в її найкращій християнській формі, — твердить бельгійський славний візантинознавець А. Грегуар**.

Католицька наука завжди намагеться доводити, ніби по розриві Риму з Візантією ця остання завмерла не тільки культурно, але й богословськи. Це зовсім не так, — богословська візантійська наука весь час зростала й міцніла, і взагалі вона завжди високо стояла й глибоко досліджувалася в Візантії. Найкращі богословські школи були власне в Константинополі⁵. І взагалі, Візантія завжди мала багато добрих шкіл, бібліотек, професорів, звідки впливи йшли по всьому світі.

У Візантії глибоко вивчалися й цвіли всі тодішні науки: богослов'є, філософія, астрономія, математика, граматики, література, поезія, риторика, діалектика, історія, право, медицина, музика й ін.

Візантія переповнена була різними добрими школами. Перші університети в світі повстали тут, і ці університети високо стояли. Так, уже в університеті Феодосія II (408—450) бу-

** Byzantium. Oxford, 1948. 123.

5. Скабаланович: *Византійская наука и школа*, "Христ. Чтеніє" 1884 р. кн. V. — Ф. И. Успенский: *История Византийской Империи*, 1948 р. т. III.

водство по всій Європі, — у цьому велика заслуга Візантії⁹.

Візантія здавна славилася своїм добрим городництвом та садівництвом, і воно розходилося з неї на всі боки. Особливо прекрасні були садки при монастирях.

І взагалі треба підкреслити, що Візантія стояла вище Заходу також і економічно.

Історична доля Візантії складалася дуже тяжко для неї, бо вона з усіх сторін була оточена ворогами. А “в час війни мовчать музи”, і не раз бували доби, коли візантійська культура таки падала. Але вона завжди підносилася знову при сприятливіших умовах.

VIII.

ВПЛИВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНУ.

Візантійський вплив на українську культуру був величезний, довговіковий, і він ще й сьогодні помічається в нас на кожному кроці в усій нашій культурі. Візантія — це мати нашої Православної Віри, це вона защепила нам світло Віри Христової, защепила в її найкращому Апостольсько-

9. Н. В. Пигулевская: *Византийская дипломатия и торговля шелком в V-VII в. в. “Визант. Врем.”* 1947 р. т. I ст. 184 і 204.

му вигляді, — в православному. Тому зрозуміти нам візантійську культуру — це глибше зрозуміти культуру свою власну, культуру українську, саму нашу душу. Візантія — це праджерело нашої православної Віри, а тим самим — праджерело нашого українського духа, нашої духовної культури. Не пізнаємо його без знання цього джерела. І українці гордяться тим, що джерело їхньої культури не варварський (на ті часи) Рим, але власне високо культурна, глибоко християнізована Візантія. Тому ще й сьогодні вживаємо слова “греко” при означенні своєї Церкви: “Українська Греко-Православна Церква”.

І цим ми нічим не понижуємо своєї культури, вказуючи, що вона зродилася на візантійській основі, — ми тільки вказуємо на її найбільше благородне джерело, з якого ми довгі віки пили свою цілющу воду. Усю сприйняту високу культуру ми належно знаціоналізували, — цебто поєднали з своєю, чим перетворили в нову українську культуру.

Культура наша до прийняття Православної Віри була мала, була зовсім іншого напрямку, бо була — поганська. Для сусідів візантійців ми, руси-українці, були чистими варварами. Напр. Патріярх Фотій в своїх Оміліях 51 і 52-ій 860 року зве русів: “Руси — це скифський і brutальний

народ”, “народ невідомий (нам) і безчисленний, варварський, кочовий”.¹ І довгі віки, з кн. Володимира Великого починаючи, Русь-Україна сильно пильнувала переймати й собі заціплювати високу культуру свого могутнього сусіда, Візантії, а тим самим перестати бути варварською. Усе найголовніше в нашій культурі взяли ми з Візантії.²

Візантійська культура була велика й глибока, на весь тодішній світ славнозвісна, і тому нема нічого дивного, що кн. Володимир так прагнув її прийняти, і охрестив Україну року 988-го в візантійську Православну Віру. Що кн. Володимир Святий прийняв саме візантійську Православну Віру, у тому була його глибока історична мудрість і Божа опіка над нами, — тим ми зберегли себе, як слов'янську націю, набувши собі відпо-

1. Видання Аристарха, Костянтинопіль, т. II ст. 5-39. Але Фотій признав русам рацію, що напасти — помстити — треба було.

2. В. С. Иконниковъ: Опытъ изслѣдованія о культурномъ значеніи Византіи въ русской исторіи. 1869 р. Докторська дисертація. Тут поданий повний малюнок впливу Візантії на розвій української культури. Див. іще: Ф. И. Успенскій: Русь и Византія въ X вѣкѣ, Одеса, 1888 р. М. В. Левченко: Киевская Русь и Византія X в.

відну нам по духові Східню Віру й культуру, найкращу на той час у світі.

Коли б ми прийняли були Католицтво, то нас би до останку поїли такі “варварські” напасні народи, як німці, угорці, поляки. Німці, і взагалі католики були й є запеклими ворогами слов'ян, і вони винародовили б Україну-Русь і проковтнули б її, як це вони зробили, скажемо, з лужичанами й ін. північними слов'янами. У тому було велике Боже Провидіння, що Україна пішла за Православ'єм, а не за Католицтвом!

Візантійський вплив на Україну був надзвичайно сильний, і з часом захопив у нас увесь народ, усі його класи, тоді як пізніший західний вплив захоплював у нас головно саму інтелігенцію, мало поширюючись серед народу, бо він не відповідав його духові. І вплив цей був дуже давній.³

“Хоч візантійський вплив не захоплював всієї людини, не позбавляв її своїх національних ознак, зате він у своїй ланці захоплював усе населення згори додолу, з однаковою силою просякав в усі його класи. Він, цей візантійський вплив і надавав

3. И. Штриттеръ: Извѣстія византійскихъ источниковъ, объясняющихъ исторію Россіи древнѣйшихъ временъ, Спб. 1770-1774 р. р., томи I-IV. Повно матеріялів про візантійський вплив на Україну-Русь.

давньому громадянству таку духову цілість”.⁴

Це високої ваги свідчення, бо це ключ до розуміння української душі, української духової культури. Тієї культури, на якій ми зросли й навіки позосталися в ній. Позосталися всі, хоч дехто й змінив пізніше свою Віру.

Ще А. С. Хомяков свого часу правдиво твердив, що на Заході основою всього життя було протиріччя культури завойовників і культури римської. Зовсім інше було й є на Сході: слов'янський світ сприйняв Православ'є через Візантію, і такого протиріччя не мав, і тому вільно й недоторкано зберіг звичаї своєї глибокої давнини.⁵ А коли б ми прийняли були Католицизм, то чужа культура цілком би вбила нашого слов'янського духа.

Першою піддалася візантійським впливам українсько-руська інтелігенція (посли, військові, купці), піддалася ще до часу кн. Володимира Великого. Вищі класи добре знали візантійську культуру, бо мали безпо-

4. Проф. В. Ключевскій: Курсъ русской истории, ч. III ст. 334, Москва, 1912 р., вид. 2.

5. Собрание сочинений, т. I ст. 482. “Византийский Временник” 1947 р. т. I ст. 40.

середні зв'язки з Візантією, — і легко переймали її.

І коли Великому Князю Київському Володимирові довелося остаточно вирішувати справу нової Віри, він пішов за тим, що в Україні давно вже було, — за найкращою Вірою в світі, за Візантійським Православ'єм. Зробив він інакше, мав би революцію в Києві.

Як Україна прийняла Православ'є, то довгі роки в Києві сидів голова Української Православної Церкви, що мав титул: “Митрополит Київський і всієї Русі”, а він був грек, візантієць. Греками були спочатку й деякі Єпископи, що підлягали Митрополитові. Це були справжні культуртрегери на Сході, які переносили візантійську східну культуру на Русь. І ця культура легко тут заціплювалася, бо була “сродна” нам духом своїм, була культура східня, а не чужа західня.

Українське Духовенство легко пішло за новою культурою, і часті були випадки, коли воно вивчало й грецьку мову, а тим самим набувало змогу міцно приймати візантійську культуру, релігійну й світську.

Прикладом цього є твори Митрополита українця Іларіона, написані в першій половині XI-го віку, — вони ясно показують, як глибоко вже зацепилася в нас православна грецька

культура, і якою високою вона вже була. У “Слові про Закон і Благодать”, між іншим, Іларіон пише: “Вся страны, і гради, і людіе чтуть і славятъ коегождо їх учителя, іже научиша Православной Віри”. Це ясний доказ, що ми прийняли Православну Віру, бо Митрополит зве так свою Віру через яких 40 літ по прийнятті її з Візантії Володимиром Великим р. 988-го.

Нагадаємо тут також і про відомого нашого письменника XII в., Митрополита Кліма Смолятича, який у своїх творах покликувався на твори Гомера, Аристотеля й Платона, цебто, який глибоко сприйняв нову високу культуру, і пересаджував її на українську землю.

Переклади грецьких творів на русько-українську мову появляються в нас ще від початку нашого Православ'я, і з часом збільшуються.

І цікава річ: Митрополити-греки довго проживають у нас у Києві, по 1299-ий рік, аж до занепаду Києва через руїну татар. Сидять досить тихо, сіючи православну культуру, сидять спокійно, і їх легко сприймають в Україні. І тільки два рази за цей предовгий час (988-1281) був обраний Митрополит українець, а не грек. А не прийняти Митрополита грека Великим Князем Київським було легко, бо та Візантія була далеко й

заступитися реально не могла. Однак в Україні цього не робили, бо видно в той початковий час Митрополит грек таки надавався до своєї ролі, добре виконував свою працю.

Візантійський вплив міцно охопив усю нашу культуру, як церковну, так і світську. Увесь церковний побут, усі церковні Богослужби, усі церковні обряди, календар, церковні книжки, — усе це було занесено з Візантії в Україну, і тут міцно сприйняте. І все церковне візантійське життя так само переноситься й до нас. Увесь сонм Святих сприйняли ми з Візантії.

Скрізь по Україні поспішно будуються святі Храми, а будують їх князі, бояри й багатші люди, — за прикладом Візантії. Як у Костянтинополі ще з часу Юстиніяна сяяла на весь православний світ Свята Софія, Премудрість Божа, на подобу її повстав і в нас року 1037-го за вел. кн. Ярослава Мудрого славний Собор Св. Софії в Києві, — наша гордість і наша найбільша Святиня, — і Собор цей сяє на всю Україну й тепер, хоч і в окупантських руках, голосно засвідчуючи про нашу духову єдність з давнім Костянтинополем, з його славною Софією.

Любов до монашества дуже рано перенеслася з Візантії в Україну, і вона рясно вкрилася монастирями, які відіграли в нас велику культурну й

християнізуючу роллю. Манастирі були в нас у великій пошані, і в них часто кінчали життя своє наші князі, бояри та взагалі видатні люди, як то було і в Візантії. З Візантії ж прийшла до нас звичка насильно постригати в ченці невгодних князів, княгинь та бояр.

Спосіб управління державою, а власне самодержавіє, монархія, цей спосіб прийшов в Україну з Візантії, і його добре наслідували перші українські князі, особливо Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах і ін. І доки Україна належно наслідувала в цьому Візантію, вона була велика, могутня й єдина; а як тільки перейшла до нас т. звана удільна західня система, Україна обезсиліла й упала.

Родинні відносини, родинне візантійське право потроху заціплювалося й у нас, як право християнське. Взагалі візантійське право охопило в нас усе життя, випираючи право поганське.

Підкреслю, що воля жінки принесена до нас з Візантії, — цієї волі не знали інші сусіди наші: ані татари, ані пізніша Московія.

І не тільки сама культура духовна: Віра, наука, література, історія, мистецтво, музика й т. ін. переносилася з Візантії в Україну, переносились також культури матеріальна й соціаль-

на, сліди чого позостаються в нас ще й досі. Церковне й державне право наше взорувалося на таких же візантійських.

А вже грецький вплив на мову нашу був надзвичайно великий⁶, і він охопив головню релігійне життя та нашу культуру, особливо її термінологію. Наша церковна термінологія у більшості своїй грецька, напр., слова: Літургія, Евхаристія, манастир, Ікона, Тетрапод, Антиміс, Аналой, Біблія, Псалтир, Тріодь, Парастас, Антидор, Ектенія, і довгі десятки т. ін.

Нашою літературною мовою довгі віки була мова церковно-слов'янська, — і в ній власне ми й бачимо величезний грецький вплив на всьому, а навіть на душі мови — на складні її.

Греки по всьому світі розносили свою організовану городничу та садівничу культуру, і це від них пішли такі наші слова, як: вишня, черешня

6. Иван Огієнко: Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ, Київ, 1915 р. Тут окремий відділ присвячений грецькому впливу на нашу мову. Див. іще: М. Іларіон: Історія української літературної мови, 1950 р., ст. 73. — Л. П. Якубовский: История древнерусского языка, М. 1953 р. ст. 331-337.

й багато інших. І взагалі ми багато сприйняли з візантійського городництва та садівництва.

Треба підкреслити, що візантійський вплив був такий, що він не вбив свого національного. Крім того, усе візантійське ми глибоко сприйняли душею й тілом, і воно стало нашим рідним. І тому візантинізм це не тільки душа нашої Православної Віри, але це й душа нашої культури, наших звичаїв, а тому це й душа кожного українця, якого б віровизнання він не був. Православні обряди наших Свят, які виробила на візантійській основі наша Православна Церква (напр. кутя, храмові празники й ін.), остаються обрядами спільними всім українцям, в тому й неправославним.

Візантійське мистецтво сильно вплинуло на українське, і власне на ньому воно зросло й знаціоналізувалося. Наша іконографія в основі своїй цілком візантійська, хоч і сильно знаціоналізована.

IX.

УКРАЇНА — ТІЛЬКИ ПРАВОСЛАВНА.

Візантійський православний вплив охопив усіх українців всебічно, охопив цілу їхню душу. Вплив цей попав

в Україні на відповідний і родючий ґрунт. Вище ми бачили (див. розділ IV), що Православ'є просякало всю Візантію, і створило "твердого грека", який не йшов на жодні унійні римські затії, і найменше відступлення від Православ'я вважав за зраду народові.

Те саме глибоко й міцно защеплюлося і в Україні, і рано створило "твердого русина", який так само не йшов ні на які римо-польські унії. Глибока прив'язаність українця до своєї вікової Православної Віри, це притаманна ознака всієї соборної України, в тому ще більше й Західньої. Усі унійні спроби в Україні були чужого походження, вони ніколи не виходили від народу, а все йшли від католицького польського уряду, ворожого українському народові, а запроваджувались урядовою силою. Та ніщо не допомогло: народ на Унію рішуче не йшов, і навіть збройно, як це було за гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного та Богдана Хмельницького, повставав проти неї. Берестейська Унія 1596-го року була унія тільки д'ятьох Єпископів, яких усією державною силою підтримав польський уряд, а весь наш народ, і то справді весь за цією унією не пішов, і вся Західня Україна в душі своїй довго позоставалася православною, і в ній Унія офіційно проголо-

шена була тільки 29 червня 1700-го року, і то за допомогою війська¹.

І за страшних берестейських днів 1596-го року провідниками всього українського народу були дві великі особи: Екзарх Костянтинопільського Патріярха грек Никифор та наш український князь Костянтин Острозький, — символічне й історичне поєднання. Патріярх Вселенський не позоставив Української Церкви, як її зверхник, сиротою, і коли польський уряд силою заводив Унію, послав свого заступника Никифора, який самовіддано боронив Православну Віру проти польських унійних наскоків, і душу свою віддав за Українську Церкву, — за те, що потягнув за собою весь український народ (за Унією пішла тільки жмілька відступників), польський уряд схопив його, запроторив у Марієнбурзьку фортецю-в'язницю, і там цього ревного оборонця українського Православ'я поляки заморили голодом...

Це перший правдивий Мученик за Православ'я в часі запровадження Унії!

Це була світла особа високо освічена, — учився Никифор в університеті в Падуї, де й був ректором шко-

1. Проф. В. Антонович: Що принесла Україні Унія, 1952 р. ст. 57-58.

ли “Еллінських Наук”. Був приятелем Костянтина Острозького.

Берестейський Собор останнього дня, 9 жовтня 1596-го року кинув прокляття на відступників, — на Митрополита Рогозу та його Владик-Єпископів, які за поміччю польської влади прийняли Унію. І Православний Собор видав Соборного Універсала до всього українського народу, закликаючи всіх стати проти Унії, і боронити Православ'я на віки вічні.

А крім цього, на внесок князя К. Острозького й Екзарха Никифора Собор прийняв дві історичні величезної ваги постанови, також до всього українського народу, закликаючи й наступні покоління українців боротися проти “якоїсь Унії”. Ось ці постанови:

I. “Ми даємо обіт Віри, совісти й чести, за себе й за наших потомків, не слухатись цих, засуджених соборним приговором, Митрополита й Владик, не коритись їм, не допускати їх влади над нами.

Навпаки, скільки можливо, противитися їхнім постановам, діям та наказам і стояти твердою нашої Святій Вірі Православній і при правдивих Пастирях нашої Святої Церкви, особливо при наших Патріярхах. Не будемо кидати старого Календаря. Будемо ревно берегти установлений Законами загальний спокій. Будемо

протівитися всім утискам, насиллям і новинам, якими б стали перешкоджати цілості й свободі нашого Богослуження, що правиться за давнім звичаєм.

Об'являємо про це все урочисто, перше всього перед Господом Богом, об'являємо потім і всьому світові, а особливо всім мешканцям Корони, Великого Князівства Литовського, і областей, до Корони належних”.

Друга постанова була така:

“Ми, сенатори, сановники, урядники та рицарство, а також і особи духовні, Грецької Віри, сини Східньої Церкви, зібравшись сюди в Берест на Собор, достовірно довідалися нині від самих вельможних панів, яких прислав на Собор Його Королівська Милість, що вони з Митрополитом і декількома Владиками, відступниками від Грецької Церкви, склали й оголосили, без нашого відома і проти нашої волі і всякої справедливості, якусь Унію між Церквами Східньою й Західньою.

Ми протестуємо проти всіх цих осіб і їх несправедливого діяння, і обіцяємось не тільки не коритися, але, з Божою допомогою, всіма силами протівитися їм. А нашу постанову, зроблену проти них, будемо підкріпляти й затверджувати всіма можливими засобами, а особливо наши-

ми проханнями перед його Королівською Милістю”².

Це страшні історичні акти, — це крик розпуки всього Берестейського Собору, з князем К. Острозьким на чолі, це крик і протест усього безсилового українського народу проти польського урядового насилля на Українську Православну Церкву, проти насилля, що запроваджувало “якусь Унію”!... Уся Україна дала “обіт Віри, совісти й честі” боротися проти Унії, дала “за себе й за своїх потомків”.

А чи ми виконали й як виконуємо цей крик розпуки своїх пращів, бо він же звернений до нас і сьогодні?...

.....

Українці потоками власної крові вистраждали свою Православну Віру, тому вони навіки зацпили Православіє в кров і плоть свою. Тому повстав “твердий русин”, тому Україна була й буде — рано чи пізно — тільки православна. І тільки тоді вона стане міцною, єдиною, соборною, і досягне мрій своїх. Інакше такою вона не буде!

У Галичині недавно точилася завзята боротьба серед грекокатоликів за візантинізм: одні стояли за нього

2. Соборний Універсал і обидві додаткові ці Постанові видрукувані в “Архив Юго-Западной Россіи” ч. I т. I ст. 526-532.

(Митрополит А. Шептицький стояв на чолі), другі проти нього (на чолі стояли Єпископи Станиславівський Гр. Хомишин і Перемиський Й. Коциловський). Це власне була велика боротьба за саму душу українця, бо візантинізм — це душа його. І поки українець повно сприймає візантинізм, як свою стародавню основу, — він позостається українцем, а українець без нього — сильно надщерблений. І Митрополит А. Шептицький глибоко розумів: греко-католицизм без візантинізму незадовго має перестати бути українським.

Але перемогли в Галичині такі антивізантиністи (до них належав і Єпископ Іван Бучко), і доправили своє греко-католицизм до того, що бачимо тепер: відкинули греко- в назві “греко-католицький”, і позоставили просто католиками, в основі порушивши ті умови, на яких приймано Унію. Уся ця латинізація Унії, що сильно розпочалася з 1720-го року, доправила до того, що уніяти стали легко покидати винародовлюючий Рим.

А Рим уже зрозумів свою історичну помилку, до чого доправили його занадто податливі дорадники, і року 1952-го наказав, щоб у Канаді й Америці таки верталися до старого “візантинізму”: щоб на Літургії на Великому Вході поминали “Вас і

всіх православних християн”, щоб уживали трираменного Хреста, щоб скрізь по храмах поставили Іконостаси, а повиносили фігури, і т. ін. І щоб усе це зробити тихо й непомітно...

Православ'є — це корінь України: підітніть його, і дерево — Україна — всохне... Всохне душа її...

Перехід від одної культури до другої завжди сильно б'є й понижує культуру народу. Викидати українцям візантинізм, — це викидати їхню душу. Позостанеться мертво тіло.

Року 1453-го, як подано вище в першій статті, упала Візантія, і з того часу вплив візантійської культури на нас потроху меншає, замінюючись впливами європейськими. Але це не завжди виходить нам на користь, бо ці нові впливи бездушні; нам, викоханим на східній духовості, вони чужі й далекі, чи — вживаючи терміну Гр. Сковороди — “не сродні”. Але в нашій Вірі й Церкві візантійський вплив, знаціоналізований, позостається й досі, як позостається він в усій Вселенській Православній Церкві.

Католицизм й західні духові течії сьогодні вже нікого не задовольняють, як бездушні, і всі очі звертаються таки на Схід:

— Ex Oriente Lux. Зо Сходу Світло!

Х.

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ВПЛИВ НА ВСЕ СЛОВ'ЯНСТВО.

Слов'яни дуже рано зустрілися з Візантією, — перший організований напад слов'ян на неї, записаний уже до історії, був ще в VI віці, за імператора Юстина (518-527), а взагалі напади слов'ян на Візантію почалися ще до того часу, десь у V віці. Із того часу слов'яни рвучкою річкою полилися на Балкани, вигнали звідти гордих ромеїв, ізброєю навіки зайняли цей півострів, і взагалі колонізували вільні візантійські землі. Бувало не раз, що місцеве населення, гноблене Візантією, допомагало слов'янам.

А з бігом часу слов'яни єдналися з візантійцями все ближче, а в їхньому війську вони були показною силою. І в своїй історії слов'яни дуже тісно пов'язалися з ромеями, а це привело до того, що візантійська культура глибоко просякла все південне слов'янство. І навпаки, — і слов'яни не мало вплинули на Візантію, і їх вплив помічається на багатьох ділянках життя, особливо в ділянці земельного господарства.

І все таки стосунки близьких слов'ян, Болгарії й Сербії, до Візантії були тяжкі: слов'яни не раз пробу-

вали захопити під себе всю Візантію, а Візантія жорстоко мстила за це й ненавиділа їх, при нагоді пильнуючи навіть винародовлювати їх.

І знаменне, що всі слов'яни, голов-но сусіди, завжди тісно горнулися до культурної Візантії, а Захід був їм чужий. І всі стали православними. І за слов'ян, за їх землю та душу, католицький Захід, руками головно німців, повів жорстоку боротьбу, і частину слов'ян (поляки, чехи, словаки, хорвати) таки переміг і перетягнув на Католицтво, і вибив з них почуття соборної слов'янської єдності. Як це глибоко відчували наші Кирило-Методіївці в Києві над Дніпром у половині XIX-го віку з Шевченком і найвидатнішими українцями на чолі!

Візантія виплекала Кирило-Методіївську ідею, і Костянтин-Кирил та Методій були греками. Візантія засновувала окремі Православні Церкви, і давала їм широку церковну автономію, а то й волю чи автокефальність. Найголовніше, — давала їм рідну для церковного вжитку мову, щоб швидше й глибше християнізувався народ. Цю велику ідею першою визнала й встановила власне Православна Візантія, і послала братів Кирила й Методія на працю серед слов'ян, щоб вони наvertsали їх на Православ'є. І святі брати та їх уч-

ні ревно працювали в Моравії (а власне в теперішніх Чехах, Словаччині, частині Польщі й ін. містах), в Болгарії, Сербії. Але католики повстали на їхню православну національну працю, і вигнали Костянтина й Методія та їхніх учнів з Моравії й інших земель, і ці землі пішли на окатоличення. Тільки в Візантії могла народитися Кирило - Методіївська ідея, що так сильно й глибоко сприйнялася в Україні.² Церква Православна братів Кирила й Методія (він три роки просидів за своєю працю у в'язниці, вкинений туди католиками) за їхню апостольську працю зарахувала до сонму Святих, і святкує їх 11-го (24) травня.

І взагалі, як показав Ф. І. Успенський, християнізаційна праця Візантії була направлена на те, щоб не пустити на Схід Латинську Церкву та Каролінгів. І тому Візантія виряджала свої місії і до слов'ян, і до інших народів.

2. Ф. И. Успенский: Деятельность Патриарха Фотия в связи с исторической миссией византизма, див. "Помощь Самообразованию", Саратов, 1891 р. ч. 3 (5) ст. 213-222. З католицького погляду висвітлює всю цю справу Фр. Дворник: "The Photian schism, history and legend, Cambridge, 1948 рік; рец. М. Фрейденберга в "Визант. Временник" 1953 р. т. VI ст. 320-326.

У цьому відношенні була дуже важливою місія Костянтина й Методія³.

Є багато матеріялів, як писаних, так і археологічних, які ясно й міцно стверджують, що між Візантією й Моравією були вже зв'язки ще далеко до Костянтина-Кирила й Методія.⁴ І матеріяли ці доводять, що Моравія прийняла була Православ'є з Візантії, та німці католики зброєю вибили його.

Папство все було проти націоналізації Богослужб слов'янам, і постійно накидало їм свою латинську мову, як мову богослужбову. Булла Папи Іоанна III з 972 р. згідливо пише, що Русь і Болгарія правлять Богослужби слов'янською мовою, а треба — пише Папа — тільки одною з священних мов, а найкраще — латинською⁵.

3. "Византийский Временник" 1947 р. ст. 47-48.

4. Див. "Византийский Временник" 1951 р. Москва, т. IV, ст. 266, доклад Ф. Россейкина. Між іншим, тут читаємо: "Докладчик подверг критике работы Дворника, Златарского, Киселкова, Огиенко и других буржуазных историков по Кирилло-Мефодиевскому вопросу". — W. Lettenbauer: Eine lateinische Kanonessammlung in Mähren im IX Jahrhundert. Roma, 1952.

5. "Виз. Врем." 1952 р. т. V ст. 278. Див. Ів. Огієнко: Триязична ересь, Варшава, 1927 р.

Цікаво, що коли Хорватію захопили католики, то вони р. 1060-го на Соборі в Сплеті першою справою таки добилися постанови: правити Служби Божі по-латині, а не по-слов'янськи. Щоб не просвітитися слов'янам!... Те саме робили католики і в Болгарії, коли на короткий час були захопили її в 866 році.

Вплив Візантії на Болгарію був величезний, — це ж були держави сусідки. Болгарія охрестилася ще року 864-го, на 124 роки раніше від України. І візантійська культура широкою річкою потекла на болгарські землі, знайшла там родючий ґрунт, і скоро створила там золотий вік болгарський, за царя Симеона (890-927), що виховувався в Візантії, глибоко був пересякнений візантійством і звався "півгреком". Болгарія була тоді могутньою, але не жила з Візантією в злагоді, а це й довело її до великих потрясень.

Уся болгарська література повстала під впливом візантійської. Болгари багато перекладали з грецької, і цим створили собі цінну літературу, якою трохи пізніш широко скористали й українці. Болгарія через Візан-

6 Про це існує вже поважна література, напр.: М. Г. Попруженко: *България и Киевская Русия*, Софія 1939 р., кн. 3. В. Ніколаєв: *Словянобългарският фактор в*

тію набула собі високу культуру, яка так тягла до себе наших князів, особливо кн. Святослава, що в болгарських походах року 972-го (за 16 літ до офіційного охрещення України-Руси) і голову свою зложив.

Так само і вся культура Сербії повстала під впливом візантійським, і вплив цей був величезний і додатний. За цей вплив Рим вічно провадив тут розкладову боротьбу, і таки відтягнув Хорватію на Католицтво, і тим розбив сербський народ, розбив був і Сербію.

христианизация на Киевская Русия, Българска Академия на науките, Софія, 1949 р. 168 ст. (автор всю культуру України-Руси виводить з Болгарії, а це не відповідає реальній правді джерел). П. О. Карышковский: *К вопросу о политических взаимоотношениях Византии, Болгарии и Киевской Руси в 967-971 г.г.*, кандидатска дисертация, 1951. М. Н. Тихомиров: *Исторические связи русского народа с южными славянами*, "Слав. Сборник" 1947, ст. 125-201. М. Д. Приселков: *Киевское Государство второй половины X века по византийским источникам*, "Уч. Зап. Лен. Унив.", серія історична, вип. 8. Див. ще працю Г. Коха про Охридську Візантію в боротьбі за христианізацію давньої Русі. П. О. Карышковский: *Балканские войны Святослава*, "Визант. Временник" 1953 т. VI ст. 36-71, тут і велика література.

Отже, візантійський вплив на слов'янство був величезний і всеохоплюючий. Цей вплив розпочався ще перед VI-м віком і продовжувався аж по вік XVI-ий, до упадку Візантії.

Оксфордський збірник "Byzantium", 1948 р. надто суб'єктивно ставиться до слов'янської культури, вважаючи її за несамостійну, — ніби це культура тільки візантійська. Це зовсім не так: кожен народ запозичену культуру націоналізує на свою. А чи англійська культура не зростала на чужих основах?

Усякі були сусідські зносини слов'ян з візантійцями: то слов'яни дошкульно били греків, то греки жорстоко відплачували слов'янам. Чи так чи сяк, але візантійська культура завжди сильно впливала на слов'янську, хоч був вплив і зворотній: слов'ян на Візантію.

XI

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ВПЛИВ НА КУЛЬТУРУ ЄВРОПИ.

Вплив візантійської культури на культуру Європи був величезний, чому дослідники цього часто просто говорять: джерело європейської культури, то Візантія. Справді, цей вплив видний на всій європейській культурі й науці, бож знамените "седми-

численое художество мудрости", прославлені trivium і quadrivium рознесені були з Візантії по всій Європі. Як вище подано, католицька стороннича наука звичайно сильно суб'єктивно й одностороннє освітлює візантійську культуру, ніби відірвану від сучасного їй європейського світу. І такий неправдивий погляд сильно закорінився, хоч це зовсім не так. Але чимало дослідників показують повний зв'язок між культурами Візантії й Заходу, а вже праця академіка Ф. І. Успенського: "Очерки по истории византийской образованности", Спб. 1892 р., має в цьому відношенні велике значення, як і його "Исторія Византийской Имперіи", томи I-II-III.

Дослідники візантійської культури завжди підкреслюють, що освічені уми Заходу й Сходу жили тими самими зацікавленнями, й керували свої наукові розшуки в тім же напрямку.

Вище, у розділі VII-м я вже подавав про культурні загальні впливи Візантії, а тут спинюся іще переважно на самій Європі. І вже тут підкреслю, що Візантія завжди грала в

1 А. К. Завадській-Краснопольській: Вліяніе греко-византийской цивилизации в Европѣ, Київ, 1866 р. Відбитка з "Кіев. Універс. Извѣстія". — St. Runciman: Byzant. Civilisation, London, 1933. — L. Bréhier: La civilisation Byzantine, Paris, 1950.

культурнім розвою Європи ведучу ролю, особливо в раннім середньовіччі.

Доба т. зв. відродження в Європі — це тільки звернення до вищої візантійської культури, до грецької мови й її нескорельних пам'яток. Ця антична культура в Візантії й не перивалася ніколи. Дослідник про це пише: “Для Заходу року 1096-го, — рік I Хрестового Походу, — римський світ уже впав 600 літ тому, — тоді був повний розцвіт Середньовіччя, цебто доби, коли зароджувався новий європейський світ. Навпаки, для візантійки Анни Комніної († 1148) римська цивілізація, якої центр був перенесений з Риму в Костянтинопіль першим християнським імператором, жила ще цілком”²

I взагалі “треба сказати, що весь західний рух Ренесансу в великій мірі одержав свій початок у Костянтинополі, і взагалі на Сході”.

Гуманізм рано появився в Візантії, і вже в XII віці тут відомі 4 знамениті гуманісти — митрополити: Євстафій Нікейський, що глибоко вивчав

2. L. Sommegard: Anne Comnene. Paris 1907, p. 65. Анна Комніна — дочка візантійського царя Олексія I (1081-1118), написала історію царювання свого батька. Див. ще Н. В. Лазарев: Візантійская культура и проблема Ренесанса.

Аристотеля; Григорій Коринфський, відомий граматик; поет Михаїл Акоминат, та Євстафій Солунський, який викладав Гомера й Пиндара. I взагалі, гуманізм в Європі перша підготовила Візантія, а від неї вже пішов він в Італію та Францію, і це докладно описують найглибші знавці візантійської культури, Ф. Успенський та К. Крумбахер. Греки професори рано появилися в Італії (бо південна Італія, де місто Барі, була грецька, густо заселена православними греками³).

Уже Петрарка й Боккаччіо вивчали грецьку мову в Римі від грецьких учителів.

А численні православні грецькі манастири в Італії були там центрами поширення візантійської культури.

Згадаю ще про візантійського монаха Максима Плануда (1260—1310), що був правдивим попередником європейського гуманізму. Хоч політичний стан Візантії був тоді тяжкий, а все ж таки Плануд ревно збирав і вивчав залишки класичного письменства. Він добре знав латинську мову, чому й переклав з латинської на грецьку твори римських От-

3 Перенесення (викрадення) Мошей Св. Николая з Мир Лікійських в Бар тому й відбулося 9 травня 1087 року, бо Бар був тоді на православній території серед православного люду, в юрисдикції грецького Єпископа.

ців Церкви: Августина, Фоми Аквіната й ін. Він же переклав на грецьку мову твори Овідія та Цицерона, і Європа навчалася тоді грецької мови власне з цих перекладів. Як енциклопедист, Плануд написав багато різних творів, напр. сильний твір проти латинян (про походження Духа Святого), склав Граматику й Складню, написав і твір математичний, в якому перший вжив значка 0 (нуль)⁴.

Або ще один приклад. Візантійський монах Варлаам († 1348 р.) був високоосвіченим письменником, писав глибокі богословські твори, а до того був астроном, математик і глибокий знавець давньої філософії. Цей монах грек сильно впливав на Відродження Італії, славний поет Петрарка був його учнем.

Вище грецьке Духовенство, глибоко освічене, охоче воскрешало класичну грецьку мову, й ставало гуманістами. За доби Палеологів XIII-XIV в. в. велике число чужинців: італійці, вірмени, слов'яни й т. ін., приїздили навчатися по вищих школах Костянтинополя. І багато візантійських професорів навчали по університетах Європи, особливо в Італії, — в Римі, Падуї, Флоренції й ін. А коли року 1453-

4. L. Krumbacher: Geschichte der Byzantinischen Literatur, München, 1897, 2. Ausgabe, p. 100-101, 543-546, 727-729.

го впала Візантія, то велике число вчених повтікали на Захід, і понесли туди світло правдивої науки, кладучи справжні підвалини для доби гуманізму. На жаль, саме тоді, коли в Європі повстало велике зацікавлення до грецького класицизму, Візантія впала, й опинилася в руках турків, людей зовсім іншої, ісламської культури.

Заслуги Візантії в розвитку європейської науки надзвичайно великі. А церковні впливи, напр. в іконографії чи в архітектурі, живі ще й понині (“візантійський стиль”).

Особливо великі заслуги візантійської науки в філософії, — тут вони зробили надзвичайно багато. Ф. Успенський твердить, що “візантійське Духовенство стояло на висоті сучасної їм філософської науки”, і що більшість відлучених на Соборах 1156, 1157 і 1166 р. р. осіб мають стосунки до вищої школи й до вищої освіти⁵. І взагалі Західня Європа

5 Очерки, ст. 222-223. — Дві праці Ф. І. Успенського: “Богословское и философское движение въ Византии XI и XII вв.” (“ЖМНПр” 1891 р. кн. IX ст. 102-159, і кн. X ст. 283-427), а також: “Богословское и философское движение въ Византии въ XIV вѣкѣ” (“ЖМНПр” 1892 р. кн. I ст. 1-64, і кн. II ст. 348-427), дві ці праці увійшли в його ж книгу: “Очерки по истории византийской образованности”, Спб. 1892 р.

знайомилася з філософами класичної Греції тільки через Візантію, — з візантійських філософських творів.

Свою філософську науку Європа одержувала звичайно зо Сходу, з Візантії⁶. Але на Заході скоро забули грецьку мову, і тому не могли читати грецьких філософів в оригіналі. Через це, скажемо, Логіку Аристотеля Європа пізнала у другій половині XII-го віку, тоді як у візантійській науці на цей час уже були свої поважні коментарі на Аристотеля, бо його вже глибоко знали.

“Логіка” візантійського ученого Пселла (1018-1077) сильно вплинула на європейську науку й думку в XI і наступних віках. А “Логіка” і “Фізика” Патріярха Никифора Влемміда (1197-1272), як видатні пам’ятки духового руху в Візантії XIII-го віку, сильно вплинули на європейську схоластику⁷.

Або згадаю ще Гемісія Плифона, “неоязичника”, — він заснував Платонівську Академію у Флоренції, і був славний на всю Італію.

Німецький учений Прантль у своїй праці: “Історія логіки” твердить, що

6. W. Waldenberg: Sur le caractère général de la philosophie byzantine. “Revue d’histoire de la philosophie”, Paris, 1916. 3.

7. A. Vasiliev: Histoire de l’Empire Byzantin, t. II. 233-234.

латинська Логіка Петра Іспанського (потім Папи Іоана XXI, помер 1277 року), це просто переклад Логіки візантійського вченого Михаїла Пселла⁸. Ця логіка Пселла два віки панувала на Заході, і її кілька раз перекладали на мову латинську.

Візантійські літописи та хронографи були тим початковим джерелом, з якого весь світ довгі віки вивчав всесвітню історію.

Візантійська література дуже велика й глибока, і вона впливала на літературу всієї Європи, а вже література православних слов’ян виросла просто з літератури візантійської. Величезна й цікава церковна візантійська поезія, яка в нас так мало вивчена⁹. І взагалі треба сказати, що правдивої історії візантійської літератури ми ще не маємо. Класичний труд К. Крумбахера — це скоріше історико-бібліографічний покажчик лі-

8. Prantl: Geschichte der Logik, 1885, t. II. 301-302. І взагалі Михайло Пселл був глибоко освічений філософ, див. В. Вальденберг: Філософські взгляды Михаїла Пселла, “Визант. Сборник” М.-Л. 1945 р. ст. 249-255. П. Безобразовъ: Византійській писатель и государственный дѣятель М. Пселль, М. 1890 р.

9 Архієп. Филаретъ: Обзоръ пѣснопѣній и пѣснопѣвцевъ Восточной Церкви, Спб. 1860 р.; видання 2, Чернігів, 1861 р.

тературних творів, а не сама історія літератури 10.

Візантійський вплив на мистецтво всього світу безсумнівний, — Візантія всі віки свого життя була тим оживляючим джерелом, з якого щедро випливало воно. Мистецтво візантійське сильно манило до себе, бо завжди високо стояло. І добре окреслює вчений мистецтво візантійське й римське, твердячи: “Чарівне по своїй красі мистецтво Еллади, і прозаїчно-наслідувальне мистецтво Риму” 11. Так само характеризує ці два світи й відомий слов’янофіл І. В. Киреевський: “На Сході Європи — грецький світ з його художньо самовглибленою куль-

10. К. К r u m b a c h e r : Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches. München 1891 р., XIV-494 ст. Рецензія Ф. Успенського: Історія Візантійської літератури, “ЖМНПр.” 1891 р. кн. 3 ст. 199-218. — Друге видання праці Крумбахера вийшло р. 1897-го, у Мюнхені. Мало ліпший і труд Карла Дитериха на тую ж тему. Правдивого опису візантійської літератури ще не маємо.

11 Прот. С. Булгаковъ: Икона, Париж, 1931 р., ст. 7. — Н. Кондаковъ: История визант. исуства и иконографин, Одеса, 1896 р.

R a m s a y : Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire. O. M. Dalton: Byzantine Art and Archaeology, Oxford, 1911.

турою, східня містика, Візантія і Православіє; на Заході — холодна розумова римська культура, католицьке християнство, попсуге західнім раціоналізмом” 12.

Візантійське мистецтво широко вплинуло на мистецтво всього світу, а також і Європи, і його шляхетний вплив був особливо в тому, що воно в основі своїй було релігійне. Новий історик візантійського мистецтва сильно підкреслює великий візантійський вплив на мистецтво Німеччини, Італії й інших країн*.

Багато з того, чим пізніше величалася Європа, перше повстало таки в Візантії. У XII-м віці появилася в ній, напр., анонімовий твір “Тимаріон”, — повість про схід до аду і розмова в аду з імператорами, філософами, письменниками, цебто тема та сама, яку бачимо в “Божественній Комедії” Данте.

У математиці значення 0 (нуль) основне. Його перші завели учені в Індії, а від них перейняли його араби. А в XII віці, при допомозі вченого грека монаха Максима Плануда (1260 — 1310) вживання 0 поширене було по всій візантійській науці. І вже піз-

12 “Сборникъ” 1852 р., М. т. IV ст. 28.

* В. Н. Лазарев: История византийской живописи, т. I-II, М. 1947-1948.

ніше з Візантії **О** пішов по всій Європі.

Вплив грецької мови на наукову термінологію величезний, і таким позостається й тепер. У цьому відношенні грецька мова мала й має світове значення, — нові терміни все подаються головню в мові грецькій.

Європа хвалиться своїми “Хрестовими” Походами, якими ніби розпочала “священну війну” проти мусульман ще в XI віці. Це не так, бо ще задовго до того і все своє життя Візантія вела священні війни то проти персів, то проти арабів, то проти кочових скифів, то проти різних еретиків і відступників від Православної Віри”. Та й не треба забувати, що власне “Хрестові” Походи були найперше для підбиття православної Візантії під Папу, а зовсім не проти мусульман. І саме ці “Хрестові” Походи навіки вбили на Сході всяку повагу до Католицтва, і викопали неперехідну прірву між двома Церквами 13.

Європа не повинна забувати найголовнішої історичної заслуги Візантії перед нею, — Візантія не тільки зберегла античну культуру, — визволила всю Європу від загибелі її культури. Араби-мусульмани, а потім турки-сельджуки грізною лавою суну-

13 Див. мою працю: “Поділ Єдиної Христової Церкви”, 1953 р., ст. 220-249.

ли на захід і південь, постановивши захопити Європу й знищити в ній Християнство. На дорозі мусульман першою була Візантія, і це вона довгі віки достойно стримувала своїми плечима мусульманські вали-орди, рятуючи тим Європу. І сама згинула від цього, поклавши своє життя за християнську культуру...*

Так і Україна прийняла на свої плечі татарські орди, рятуючи Європу від загибелі. І врятувала, але сама полягла, віддавши своє самостійне життя за християнську культуру...

А Європа реально й пальцем не дигнула, щоб допомогти Візантії й Україні в цих смертельних їхніх боях. Римський Папа не по-християнському використовував ці трагедії, і намірявся тільки творити Унії з ними за свою проблематичну допомогу, посилаючи в Україну 1253 р. князеві Данилові замість військової допомоги корону, а на Візантію пустивши дикі орди грабіжників “хрестоносців”...

На Візантії повторилася доля Ізраїля, що дав світові Християнство, а світ той відплачував йому геттом...

Значення Візантії й її культури і для слов'ян, і для всієї Європи —

* L. Bréhier: Vie et mort de Byzance, Paris, 1947. Рецензія З. В. Удальцевої в “Визант. Врем.” 1949 р. т. II ст. 337.

Треба ще зазначити, що року 1948-го в Оксфорді вийшов цінний збірник "Byzantium", в якому група видатних візантиністів всієї Європи подала на 391 сторінках повний опис Візантії та її культури. На жаль, у збірнику помітне залегке трактування слов'янських народів, як неспосібних до державного життя.

Західноєвропейська наука звичайно проповідує "європоцентризм", цебто, ніби Західня Європа завжди була центром історичного розвою. Безумовно, це суб'єктивне перебільшення, яке нехтує Візантією та Сходом, і проти таких тверджень слов'янська наука завжди рішуче виступала й виступає.

Року 1949-го проти такого європоцентризму виступив американський учений Дж. Ла Монте,* — він твердить, що середньовічна історія мала свій центр "не в Західній Європі, але в басейні Середземного моря". І справедливо пише Монте, що Візантія зо своєю столицею Костянтинополем була головною державою Європи аж

1907. E. Stein: Studien zur Geschichte des byzant. Reiches, Stuttgart, 1919. N. Iorga: Histoire de la vie Byzantine, I, Bucarest, 1934. Д. Ангелов: История на Византия, ч. ч. I-II, Софія, 1948.

* J. L. La Monte: The World of the Middle Ages. New York, 1949.

до середини XI віку, і вона мала керований вплив на долю Західної й Східної Європи. На середньовічну історію Західної Європи автор дивиться, як на другорядну, як на периферичну, бо головна держава була — Візантія.

ХІІ.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Я коротко й приступно описав тут велику й історичну візантійську культуру, й так само коротко розповів про її впливи¹. І власне жодний інший народ не позоставив по собі таких глибоких слідів в історії всесвітньої науки й культури, як народ візантійський. Візантія виконала величезне історичне завдання, — дала світло Віри Христової й християнської культури багатьом сусіднім і дальшим "варварським" народам. Вона ж зберегла кращі рештки античної культури від остаточної загибелі.

В історії Візантії було немало й тіневого, від'ємного, але не воно ж одне характеризує візантійців. Чи можна було б подавати історію, скажемо, папства на основі самого від'ємного

¹ Зате я пильнував подати в цій праці хоч головнішу літературу, — вона дає змогу кожному поглибити свої знання про Візантію.

окремих Пап? А католики власне так і роблять з візантійською культурою. Холодна війна Риму з Візантією точилася більше тисячі літ, і Рим переміг. Але чи цим переможена Правда Православ'я? Чи це кінець цій війні? Організація Церкви в Візантії й на Сході взагалі не стояла на належній висоті, це так, але це тому, що римська система побудови Церкви взагалі не можлива була на візантійській землі, бо вона протилежна східньому духові.

Історичні умовини Візантії, оточеної войовничими мусульманами, були здавна тяжкі, але вона ревно й достойно несла покладеного на неї тяжкого Христового Хреста. Достойно несла, й усе була вірна Православ'ю. А як тільки верхи Візантії спробували зрадити Православ'ю (Флорентійська Унія 1439 року), вона впала.

Року 1471-го Митрополит Московський Филип I писав до новгородців: "Царгород непохитно стояв, поки в ньому, як сонце, сяяло Благочестя. А як тільки покинув він Істину, й поєднався з латиною, так і попав у руки поган" 2. Це була відповідь — устами одного — православного Сходу на насильну Флорентійську Унію.

2 Проф. В. Ключевський: Курсь руської історії, видання 2, Москва, 1912 р., том III ст. 376-377.

Європа мала зовсім іншу долю, — Католицтво не знало ані кривавої руйни татар, ані такого ж нападу турків. І Віра, і наука могли тут розвиватися нормально. Але Європа сильно викривила одержану візантійську культуру, бо не могла зрозуміти чужого їй східнього духа, — "духа повномудрости, смиренномудрости, терпіння та любови" (Єфрем Сирієць).

Візантійська наука й культура, як і сама Візантія понесли долю високих культур та великих славних держав давнини: держави загинули, напівзаникли й культури. Так упала стара Греція й старий Рим, Рим перший; так упала й велична Візантія, Рим другий, новий. І на наших очах упав і допадає і Рим третій, Росія. І на горизонті вже мріє Рим четвертий, свіжий та молодий, величний та сильний, правдивий новий Єрусалим Православ'я, — Святий Київ над Дніпром, "де стояли ноги Св. Апостола Андрея, Апостола українського, де очі його Україну бачили, а уста благословляли, і насіння Віри він у нас насадив" (постанова Всеукраїнського Православного Собору в Києві 1621 року).

І як Андрей Первозванний покликав був до Ісуса брата свого Петра, сповістивши його: "Знайшли ми Месію, що визначає Христос" (Ів. 1. 41), так і Київ ще голосно скаже до Риму:

“Знайшли ми Месію”, і покличе його...

Оце все, що я тут коротко розповів, дає нам змогу глибше збагнути історію й саму істоту нашої Української Православної Церкви. Більше того: зрозуміти саму душу українського народу, а душа ця — Православ'я, виховане на візантійській культурі. Католицизм — це була б зовсім чужа іншокольорова латка на культурному вбранні України, — цілком східньої візантійської і своїм духом, і своєю вдачею, і своєю культурою.

Так, ми з давнього часу зносимося і з Заходом, і навіть і з Папами. Але це були звичайні зносини дипломатичні чи торгові, чи які інші, і тільки. Зносини, які знають і провадять усі держави, бож ми не огороджувалися від Європи китайським муром. В Україні добре знали, як Папи настирливо шукають якогось зв'язку з Україною, і це використовували різні заколотники, що для здобуття особистих цілей часом втягували в свою боротьбу й Пап. А Папи ще й сьогодні всякі зносини з нами перекручують на прохання Унії. Напр. князь Святополк Володимирович (* 980 р.) оженився був з донькою польського короля Болеслава, і вони схилили його до зносин з Папою. І Святополк, щоб сісти на Київський престол, убив трьох своїх братів, Бо-

риса, Гліба та Святослава, приводив в Україну поляків та печенігів, які сильно руйнували її, вкінці Ярослав Мудрий переміг його. А народ і історія назвали цього Святополка Окаяним (Проклятим). І чи ж можна отакого Окаянного, що довго руйнував Україну, вважати представником України на унійні поєднання, як роблять це католики й Папи в своїх теперішніх Енцикліках?

Релігійні, християнські, культурні й наукові заслуги Візантії перед усім світом — величезні. І ми, українці, гордимся цим, бо ми обома руками брали власне з візантійської культурної скарбниці, і на ній ми вирости й перетворилися в українську націю. І не соромимось голосно про це говорити!

Вернон-Ванкувер-Вінніпег.

Серпень-вересень, 1953 р.

ЗМІСТ ЦЬОЇ КНИЖ

I.

ВСЕСВІТНЯ ТРАІ

500-ліття упадку Візантії	3
1. Візантія	4
2. Візантія й слов'яни	5
3. Що таке візантинізм	6
4. Вплив візантійської культури	7
5. Церковний вплив Візантії	11
6. Конання Візантії	15
7. Остаточний упадок Візантії	17
8. Хто вбив Візантію	19
9. Страшні наслідки упадку Візантії	19

II.

ВІЗАНТІЙСЬКА КУЛЬТУРА Й УКРАЇНА.

Сторінки:

I. Українці повинні знати візантійську культуру	22
II. Велич Візантії	28
III. Духова велич візантійців	32
IV. Глибока релігійність візантійців	34
V. Велика міцність візантійців у Вірі	40
VI. Світська й церковна влада в Візантії	43
VI. Візантія — джерело всесвітньої культури	46
VIII. Вплив візантійської культури на Україну	50
IX. Україна — тільки православна	60
X. Візантійський вплив на все Слов'янство	68
XI. Візантійський вплив на культуру Європи	74
XII. Закінчення	89

**ВИПISУЙТЕ ОЦІ ПРАЦІ МИТРОПОЛИТА
ІЛАРІОНА.**

1. Слово про Ігорів похід, пам'ятка української літератури XII віку. 1949 р., 200 ст. Ціна 1 дол.

2. Історія української літературної мови. Ціна 2 дол., 384 ст. 1950 р.

3. Українська літературна мова. Граматичні основи літературної мови, Саскатун, 347 ст. 1951 р. Ціна 3 дол.

4. Трираменний Хрест зо скісним підніжком — національний Хрест України. Історично-археологічна студія, з 41 малюнком. 1951 р. 100 ст. Ціна 1 дол.

5. Князь Володимир прийняв Православіє, а не Католицтво, 1951 р. 32 ст. Ціна 10 ц. Видання 2-ге.

6. Український літературний наголос. Мовознавча монографія. 304 ст. 1952 р. Ціна 3 долари. У додатку: Словник літературних наголосів.

7. Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її. Історично-канонічна монографія. 384 сторінки. Ціна 1.50 дол.

Адреса: "Vira i Kultura", 101 Cathedral Ave. Winnipeg, Man., Canada.